

સામુદાયીક સ્તરે "સુરક્ષા સાથી" માટે કુદરતી અને
માનવસર્જીત આફતોમાં ઇમર્જન્સી રિસ્પોન્સ અને
વિકાસલક્ષી તાલીમની માર્ગદર્શિકા

આયોજક

સહયોગ

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના

- પ્રકરણ ૧ સુરક્ષા સાથીની ભૂમિકા, જવાબદારીઓ અને તેઓની ગુણવત્તા
- પ્રકરણ ૨ સુરક્ષા સાથી માટે ધ્યાનમાં રાખવાના દશ પગલાં
- પ્રકરણ ૩ આફત (ડિઝાસ્ટર) અને તેની ટૂંકી સમજ
- પ્રકરણ ૪ પૂર્વ ચેતવણી
- પ્રકરણ ૫ સલામત સ્થળે જવું (સ્થળાંતર કરાવડાવવું અથવા લોકોને અન્ય સ્થળોએ ખસેડવા)
- પ્રકરણ ૬ શોધ અને બચાવ
- પ્રકરણ ૭ આફતમાં નુકશાનની - આકરણી
- પ્રકરણ ૮ રીકવરી - (પુનઃનિર્માણ, પુનઃસ્થાપન અને પુનઃવસન)
- પ્રકરણ ૯ આફતના સમયે મહિલા, બાળકો તેમજ વૃદ્ધોની સંભાળ લેવી

પ્રસ્તાવના

આ તાલીમ માર્ગદર્શિકાનો ડ્રાફ્ટ (મુસદ્દો) ગુજરાત આઈ.એ.જી (IAG) ની ટીમ અને અન્ય વિષય નિષ્ણાંતોના માર્ગદર્શન હેઠળ તથા ઇમરજન્સી રિસ્પોન્સ અને ડિઝાસ્ટર રીસ્ક રીડક્સન તાલીમના તાલીમકારો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

આઈ.એ.જી ગુજરાત અને ઉન્નતિ ટીમ
કિરીટ પરમાર, રિચાર્ડ મનુ પરમાર, શૈલેષ રાહોડ

વિષય નિષ્ણાંત

સુરેશભાઈ ગામી - ગુજએઇડ, અમદાવાદ, સુશીલાબેન પ્રજાપતિ - એક્શન એઇડ, અમદાવાદ

માસ્ટર ટ્રેનર

એચ.ડી.આર.સી - ગીર સોમનાથ

ગોવિંદભાઈ ચાવડા, જીતુભાઈ સરવૈયા, મેઘનાબેન એમ. પરમાર, દેવદાનભાઈ મુછડીયા,
હિતેન્દ્ર રાહોડ

એચ.ડી.આર.સી - પોરબંદર

બોધાભાઈ રાહોડ, વંદનાબેન ચાવડા, કેલાસભાઈ સોંદરવા, વનીતાબેન સોલંકી

શિક્ષણ અને સમાજ કલ્યાણ કેન્દ્ર - અમરેલી

રમેશભાઈ સોલંકી, જાનકીબેન પંડ્યા, પરેશભાઈ સોલંકી, પ્રવીણભાઈ જાલંધરા

પોચાભાઈ ફોઉન્ડેશન - આણંદ

ભાનુભાઈ મહેરામણ, નવનીતભાઈ મકવાણા, તારાબેન મહેરામણ, દક્ષાબેન પરમાર

પ્રકરણ: ૧ સુરક્ષા સાથીની ભૂમિકા, જવાબદારીઓ અને તેઓની ગુણવત્તા

આફતગ્રસ્તો માટે કોઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવ સિવાય મદદરૂપ થવું એ “સુરક્ષા સાથી” નો સૌથી જરૂરી ગુણ હોવો જોઈએ. આ ઉપરાંત આફત વ્યવસ્થાપનના વિવિધ પાસાઓ જેવાકે, પૂર્વ ચેતવણી, સલામત જગ્યાએ સ્થળાંતર, તાત્કાલિક રાહત, ઈજાગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને શોધવા

અને બચાવવા, પ્રાથમિક ઉપચાર, અને નુકસાનની આકરણી માં સહયોગી થવું જેથી સમયસર વળતર મળી રહે. વિશ્વભરમાં, દેશોમાં અને હાલમાં ગુજરાતમાં બનેલી બધીજ કુદરતી અને માનવ સર્જિત આપત્તિની શરૂઆતમાં જીવ બચાવવાનું અને નુકસાનને ઓછું કરવામાં સ્થાનિક લોકોજ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે, ગુજરાતમાં ૨૦૦૧ ના ભૂકંપમાં પણ કાટમાળમાં ફસાઈ ગયેલ લોકોને બહાર કાઢવામાં, દવાખાના સુધી લઈ જવામાં અને ઈજાગ્રસ્તોની સારવાર કરવામાં શરૂઆતના કલાકો અને દિવસોમાં સ્થાનિક લોકોએજ મહત્વની કામગીરી કરી હતી, ત્યારબાદ સુરતમાં ટ્યુશન ક્લાસ માં લાગેલ આગમાં પણ આસ-પાસના દુકાનોવાળા અને સ્થાનિક રહીશોએજ શરૂઆતમાં જરૂરી બચાવની કામગીરી કરી ત્યારબાદ ફાયરબ્રિગેડ અને અન્ય દળો ઘટના સ્થળે પહોંચ્યા. “તાઉતે” વાવાઝોડામાં પણ ઉના અને ગીર-ગઢડા ના વિસ્તારોમાં લોકોને સલામત રીતે બહાર કાઢવામાં, વીજળી, પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં પણ સ્થાનિક લોકો દ્વારાજ શરૂઆતની કામગીરી કરવામાં આવી હતી. હમણાં મોરબીમાં ઝૂલતો પુલ ટુટવાની ઘટનામાં પણ શરૂઆતમાં જીવ બચાવવા અને સારવાર આપવામાં આસ-પાસ રહેતા લોકો તેમજ ગ્રામ્ય તથા નગરમાં રહેતા સ્થાનિક લોકો દ્વારા કામગીરી કરવામાં આવી હતી.

“સુરક્ષા સાથી” એટલે આપત્તિના સમયમાં સમુદાયને હિંમત આપનાર, આફત પૂર્વે જરૂરી તૈયારી કરનાર અને આપત્તિમાં અસરગ્રસ્ત પરિવાર અને વ્યક્તિઓને તાત્કાલિક સારવાર અપાવનાર અને ફસાયેલ લોકોને બહાર કાઢવામાં તાલીમબદ્ધ રીતે કામગીરી કરનાર કાર્યકર. અપાત્તિ પૂર્વે આ સાથીઓ પોતાના ગામોમાં જોખમી ઈમારતો અને આવાસની ઓળખ કરી તેને અનુરૂપ તૈયારી કરશે, આફતમાં સહાયરૂપ થઈ શકે તેવા વ્યક્તિઓ સાધનો અને સંસ્થાઓની ઓળખ કરશે અને જરૂરી તૈયારી કરી રાખશે જેથી આફતની અસરો ઓછી થાય. આફતરૂપ ઘટના ઘટે તો તાત્કાલિક લોકોના જીવ બચાવવા, પશુઓ તેમજ જાન-માલના નુકસાનને ઓછું કરવા માટે તાત્કાલિક રાહત અને પ્રાથમિક સારવાર મળે તેવી કામગીરી કરશે. આફત બાદ તાત્કાલિક જરૂરી સેવાઓ શરૂ થાય અને સ્થિતિ સામાન્ય થાય તેવા પ્રયત્નો કરશે. સામાન્ય રીતે આપત્તિના સમયમાં અસરગ્રસ્ત પરિવારો કે જે આર્થિક-સામાજિક અને રાજકીય પહોંચની બાબતે સક્ષમ ન હોય કે જેમને બધા પ્રકારની મદદ મળવામાં વિલંબ થાય અને ઘણીવાર સહાય વિહોણા રહી જાય છે. આવા સમયમાં “સુરક્ષા સાથી” આવા પરિવાર અને સમુદાયોનું ખાસ ધ્યાન રાખે અને પૂર્વે ચેતવણીથી શરૂ કરી આવા પરિવારો ફરીથી બેઠા થાય તે સમગ્ર સમય ગાળા દરમિયાન સક્રિય કામગીરી કરે તે જરૂરી છે.

કુદરતી અને માનવ સર્જિત અપાત્તિઓમાં નેશનલ ડિઝાસ્ટર રિસ્પોન્સ ફોર્સ - એન.ડી.આર.એફ (NDRF), સ્ટેટ ડિઝાસ્ટર રિસ્પોન્સ ફોર્સ - એસ.ડી.આર.એફ (SDRF), ફાયરબ્રિગેડ, તાલીમબદ્ધ

ટુકડીઓ અને અન્ય એજન્સીઓને ઘટના સ્થળે પહોંચતા સમય લાગતો હોય છે. તેથીજ શરૂઆતના કલાકો જે જીવ બચાવવા માટે મહત્વના હોય છે તે સમયે સ્થાનિક લોકો અને આગેવાનો દ્વારા કામગીરી કરવામાં આવે છે. તેથીજ સમુદાયીક સ્તરે આવા આગેવાનો જુસ્સા અને ઉમળકાભેર રસ્તાની કામગીરી કરે તે માટે તેમનામાં જરૂરી જાણકારી હોય તો લોકોનો જીવ બચાવવામાં અને ત્વરિત સારવાર ની વ્યવસ્થા કરવામાં જરૂરી કામગીરી કરી શકે. આ ઉપરાંત આફતના સમયમાં જ્યારે આસ-પાસનું વાતાવરણ ભયાવહ હોય, તણાવગ્રસ્ત હોય અને નાસ-ભાગ ની સ્થિતિ હોય ત્યારે ઠંડા કલેજાથી પદ્ધતિસરની કામગીરી કરવા માટે સચેતતા અને ગંભીરતા હોવી જરૂરી છે. આવા કાર્યકરો અને આગેવાનો સમુદાયને વધારે નુકશાન ન થાય તે માટે આગોતરી તૈયારી પણ કરી શકે અને જરૂરી પૂર્વ તૈયારી માટે પણ તાલીમ બદ્ધ હોવું જરૂરી છે.

સ્થાનિક સમુદાયમાં આવી ક્ષમતોઓ વિકસાવવા માટે “સુરક્ષા સાથી” તરીકે સમુદાયીક સ્તરે આગેવાનોને તૈયાર કરવા જરૂરી હોય છે.

“સુરક્ષા સાથી” એ સ્થાનિક વિકાસ કાર્યકર જ છે જે પાયાના અન્ય વિકાસલક્ષી કાર્યો સાથે આફત માટે પણ તૈયાર રહેશે અને સજ્જતા કેળવશે, જેથી આફત પૂર્વે, આફત દરમ્યાન અને આફત બાદ અસરગ્રસ્તો અને સમુદાયને ઉપયોગી થઈ શકે.

"સુરક્ષા સાથી" માં નીચે મુજબના નેતૃત્વના ગુણો હોવા જોઈએ:

એક આગેવાન (લીડર) માં જાણકારી, આવડત અને અનુકુળ વ્યવહાર હોવા જરૂરી છે. બધા પાસે આગેવાન બનવાની ક્ષમતા હોય છે. આગેવાન જન્મથી નથી હોતા, તે કેળવાય છે અને લીડર બને છે. આગેવાન એ હોય છે જેની પાસે મુદ્દાઓને જોવાની એક અલગ દ્રષ્ટિ (વિઝન) હોય છે, સપનું હોય છે અને જે પોતાની વ્યતિગત મહત્વાકાંક્ષાથી ઉપર હોય છે. સારો આગેવાન એને કહેવાય જે પોતાના વિઝનમાં વ્યક્તિગત અપેક્ષા પોતાના પુરતી સીમિત ના હોય દા.ત. સંગઠન અંગે આગેવાન માત્ર પોતાના નેતૃત્વનો વિકાસ થાય અને જેનાથી તેનુંજ કદ વધે એટલા પુરતો સિમિત ન હોય પણ સંગઠનનો ધ્યેય અને લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થાય તે માટે પણ કાર્યરત હોય. જો સંગઠન નું ધ્યેય અને લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થશે તો આગેવાન નું પણ માન વધશે, પરંતુ આગેવાન નું સપનું પોતાના પુરતું સિમિત નહોવું જોઈએ

1. અગેવાનમાં તણાવ કે દબાણ સહન કરવાની ક્ષમતા હોય છે. અને વિવિધ સ્તરે કામના ભારણથી તણાવ અને દબાણમાં કામગીરી કરવાથી આગેવાનની ક્ષમતામાં વધારો થાય છે.
2. શારીરિક શ્રમમાં જેમ વ્યક્તિ વધુ મહેનત કરે અને યોગ્ય ખોરાક લેય તો વ્યક્તિ શારીરિક રીતે મજબૂત થાય છે, તેમજ આગેવાન જેટલો સંઘર્ષ કરે તેટલો મજબૂત થાય છે.
3. જે આગેવાન "ભયમુક્ત" હોય એજ આગળ વધે છે. સામાન્ય રીતે આગેવાનને પોતાના મિશનમાં નિષ્ફળ થવાનો અથવા નિષ્ફળતાને કારણે બીજા શુ કહેશે તેનો ભય હોય છે. સંઘર્ષના કેસોમાં પોતાને અથવા પોતાના પરિવારને નુકસાન થવાનો ભય હોય છે. આવા "ભય" થી મુક્ત વ્યક્તિજ સારી આગેવાની અથવા નેતૃત્વ કરી શકે છે.
4. પરીક્ષાનો સમય આવે અથવા સંઘર્ષનો સમય આવે ત્યારે ઘણીવાર નેતૃત્વ કરનાર વ્યક્તિ નિરાશ અથવા હતાશ થાય છે, આવી સ્થિતિમાં નેતૃત્વ કરનાર વ્યક્તિ સહયોગ માટે પોતાની ટીમમાં અન્ય નેતૃત્વ કરે તેવું બીજી હરોળનું નેતૃત્વ તૈયાર કરવું.
5. આગેવાન પોતાના અનુભવોનું વિશ્લેષણ કરે, પોતાની રણનીતિમાં થયેલી ભૂલો શોધે, આગળ ની તૈયારી કરે અને કામગીરી ફરી ચાલુ કરે, પોતાની ભૂલોનું જાત-વિશ્લેષણ કરે અને બીજા પાસેથી નિખાલસપણે પ્રતિભાવ લેય.
6. અગેવાનમાં વિશ્વસનીયતા અને પ્રમાણિકતા જરૂરી છે, જેના લીધે લોકો અને ઘણીવાર વિરોધીઓ પણ આગેવાન ઉપર ભરોસો કરતા હોય છે.

પ્રકરણ ૨ સુરક્ષા સાથી ના મુખ્ય કર્યો:

(૧) ડીઝાસ્ટર (આફત) ની પાયાની જાણકારી: જેમાં વિવિધ કુદરતી અને માનવ સર્જિત આફતો વિશે સમજ આપવામાં આવશે, ક્યાં પ્રકારની આફતો કેવી રીતે ઉદ્ભવે છે અને તેનાથી સમુદાયના જીવન, સ્વાસ્થ્ય, રોજગારી, મિલકતો, અને સમુદાના જીવન માં શું પ્રભાવ પડે છે તે અંગે સમજ બનાવવામાં આવશે. સુરક્ષા સાથીઓ" ને અનુભવથી આવતી આફતોની જાણકારી અને સમજ હોયજ છે તે અનુભવને આધારે અન્ય આફતો વિશે પણ સમજ બનાવવામાં આવે છે.

(૨) ડીઝાસ્ટર (આફત) વ્યવસ્થાપન: આ અંગે ગ્રામ્ય, તાલુકા અને જીલ્લા સ્તરની વહીવટી વ્યવસ્થાઓ, આફત વ્યવસ્થાપનમાં ગ્રામ્ય સ્તરે વિલેજ ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ પ્લાન-વી.ડી.એમ.પી બનાવવામાં આવે છે. જેમાં સંભવિત આફતોના નુકશાનને ઓછુ કરવા અને પૂર્વ

તૈયારી દ્વારા સમયસર બચાવ રાહત અને પ્રાથમિક સારવાર ની વ્યવસ્થા અંગે પગલાઓ સૂચવવામાં આવે છે. આ સાથે ગ્રામ્ય સ્તરે વિલેજ ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ કમિટી- વી.ડી.એમ.સી ની પણ રચના થાય છે જે પ્લાનમાં સૂચવેલ અને આફતલક્ષી અન્ય કામગીરી નું સંચાલન કરશે.

તાલુકા સ્તરે પણ મામલતદાર શ્રી ના નેતૃત્વમાં તાલુકા ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ કમિટી (ટી.ડી.એમ.સી) ની રચના કરવામાં આવે છે. આ કમિટી તાલુકા સ્તરે તાલુકા ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ પ્લાન (ટી.ડી.એમ.પી) ને તૈયાર કરે છે અને તાલુકા સ્તરે આફત પૂર્વેની તૈયારી અને આફત દરમ્યાન જરૂરી કામગીરી માટે વ્યવસ્થા કરશે. જીલ્લા અને ગ્રામ પંચાયતો વચ્ચે સંકલનની પણ કામગીરી કરશે. તાલુકાની વિવિધ આફતો અને એનાથી સંભવિત નુકશાન અંગે પૂર્વ તૈયારી અને તેની અસરો ઓછી કરવાની કામગીરી અંગે આયોજન કરવામાં આવે છે. અને આ વિવિધ આફતોમાં અસરગ્રસ્ત સંભવિત ગામોની યાદી પણ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત શોધ-બચાવ, સારવાર, રાહત વગેરે માટેની વિશેષ તાલીમબદ્ધ વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓની યાદી પણ આપવામાં આવેલ છે.

આવીજ રીતે જીલ્લા સ્તરે પણ ડિસ્ટ્રિક્ટ ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ પ્લાન (ડી.ડી.એમ.પી) તૈયાર કરવામાં આવે છે. અને તેમાં પણ તાલુકા મુજબ વિવિધ પ્રકારની વિગતો અને કાર્યો સૂચવવામાં આવેલ છે. જીલ્લા સ્તરે કલેક્ટર શ્રી ની આગેવાનીમાં ડિસ્ટ્રિક્ટ ડીઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ કમિટી (ડી.ડી.એમ.સી) ની રચના થયેલ છે. જે જીલ્લા સ્તરે આફત વ્યવસ્થાપનની કામગીરીનું નેતૃત્વ કરે છે. આ કમિટીમાં વિવિધ જીલ્લાના વિભાગો ના પ્રતિનિધિઓ સભ્ય છે, અને સમયાંતરે જીલ્લાના આફત વ્યવસ્થાપનની કામગીરીની સમીક્ષા કરે છે.

આ ઉપરાંત જીલ્લામાં ચોવીસ કલાક ચાલુ રહેતું ઈમરજન્સી ઓપરેશન સેન્ટર (EOC) સ્થપાયેલ છે, જેમાં જીલ્લા સ્તરના આફત વ્યવસ્થાપન અધિકારી અને મામલતદારશ્રી ની આગેવાનીમાં કોઈપણ કુદરતી આફતની ઘટના બને તે અંગે માહિતી પ્રસાર અને તાત્કાલિક રિસ્પોન્સના સંકલનની કામગીરી કરવામાં આવે છે.

“સુરક્ષા સાથી” તરીકે આપે ગ્રામ્ય, તાલુકા અને શક્ય હોય ત્યારે જીલ્લાની આફત વ્યવસ્થાપન કામગીરી સાથે સંકલન કરવું જોઈએ જેથી આપના કાર્યમાં જરૂર પડ્યે સહયોગ મળી શકે.

(૩) પૂર્વ ચેતવણી અને સલામત સ્થળે સ્થળાંતર: વાવાઝોડું, સુનામી, ભારે વરસાદ અને પુર વગેરે આફતોમાં પૂર્વ ચેતવણી મળે છે. પૂર્વ ચેતવણીની સાચી માહિતી તરત લોકો સુધી પહોંચે તેવા પ્રયત્નો કરવા. ખાસ કરીને વાડી વિસ્તારમાં રહેતા, દરીયાખેડું અને દરિયાકાંઠામાં રહેતા બહારથી આવતા મજૂરો અને અન્ય વંચિત સમુદાયોને તાત્કાલીક આવી ચેતવણીની માહિતી પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવી તેમજ લોકોને જોખમી સ્થળોથી સમજાવીને સુરક્ષિત સ્થાને ખસેડી તેમની સંપત્તિ અને ઘરોની જાળવણી થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી છે. સલામત સ્થળોએ પણ પાણી, સ્વચ્છતા, સારવાર, ભોજન, સાથે બાળકો અને મહિલાઓની સલામતીની વ્યવસ્થા કરવી. અને સલામત સ્થળે લોકોને લાવ્યા પછી ત્યાંની સુવિધાઓ જાળવાઈ રહે તે જોવું જરૂરી છે.

(૪) આફત દરમિયાન લોકોના જીવ અને માલ-મિલકતની જાળવણી: આફતોની ઘટનામાં તાત્કાલિક ધોરણે જીવ બચાવવા માટે જરૂરી સારવાર, દવાખાના સુધી પહોંચાડવા વાહન વ્યવસ્થા અને શક્ય એટલું નુકશાન ઓછું કરવાના પ્રયત્નો કરવા. આ માટે સામુદાયીક સ્તરે પુર્વ તૈયારી અને રિસ્પોન્સ કરી શકે તેવા તાલીમબદ્ધ પુરુષો અને મહિલાઓની ટુકડીઓ બનાવી કામગીરીની તૈયારી કરવી. આફત દરમિયાન અન્ય અસરગ્રસ્તોને તાત્કાલિક જરૂરી ખોરાક, પાણી, સ્વચ્છતા, સલામતી વગેરે અંગે વ્યવસ્થા કરવી. જેમની આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય સ્થિતિ કમજોર હોય, વંચિત હોય, ગરીબ હોય અને છેવાડાના હાંસિયામાં રહેતા સમુદાયો હોય એવા પરિવારો અને સમુદાયોને પ્રાથમિકતા આપવી. આફત બાદ તરતજ નુકસાન નું આકલન કરી, સરકારી એજન્સીઓને સહાય-રૂપ થાય તેવી સંસ્થાઓને જણાવવું જેથી બાહરી મદદ મળતી થાય.

(૫) તાત્કાલિક રાહત અને પ્રાથમિક સારવાર: આફતની ઘટનાની તુરંત બાદ ઈજાગ્રતોની તાત્કાલિક સારવાર થાય આ માટે ગ્રામ્ય સ્તરે આશા બહેનો અને નર્સ બહેનો સાથે મળી પ્રાથમિક આકસ્મિક સારવાર માટે ટુકડી તૈયાર કરવી જેથી અસરગ્રસ્તોની ઈજાઓ ગંભીર ઈજાગ્રસ્તોને પ્રાથમિક ઉપચાર કરી શકે. ત્યારબાદ વધુ સારવાર માટે પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો અને અન્ય દવાખાના સાથે સંકલન કરી ઝડપથી તેમની સારવાર શરૂ કરાવવી. સાથો સાથ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં તાત્કાલિક પીવાનું પાણી, ખોરાક, અને સ્વચ્છતાની વ્યવસ્થા કરવી.

(૬) નુકશાનની આકરણી અને રાહત વળતર: સામાન્ય રીતે આફતની મોટી ઘટનાઓમાં જીલ્લા અને રાજ્ય દ્વારા નિર્ણય કરવામાં આવે છે કે SDRF અને NDRF ના ભંડોળમાંથી અસરગ્રસ્તો નીચે મુજબના વળતરની ક્રમશઃ જોગવાઈ છે.

1. કેશ ડોલ: સલામત સ્થળે ખસેડાયેલા અને ઘરની બહાર ગયેલા વ્યક્તિઓને તાત્કાલિક રોકડ સહાય આપવી જેથી રોજિંદા ખર્ચમાં મદદ મળે.
2. ઘરવખરી સહાય: જે પરિવારોને આફતના કારણે અનાજ, કપડા, વાસણો, વગેરેમાં નુકશાન થયું હોય તેમને ઘરવખરી સહાય આપવી જેથી જરૂરી સામાન, વાસણ ખરીદી શકે.
3. આવાસ નુકશાન વળતર: જે આવાસોનું આફતમાં નુકશાન થયું હોય તેમને મકાનના પ્રકાર અને નુકશાનીના પ્રમાણમાં વળતર આપવું જેથી તેઓ જરૂરી મરામત અને નવીની કરણ કરી શકે.
4. પશુ મૃત્યુ વળતર: આમાં પોલ્ટ્રીના પક્ષીઓ, ઘેટા, બકરા જેવા નાના પશુ અને ગાય, ભેંસ, વાછરડા, પાડા, જેવા પશુ અને બળદ, ઘોડા, ઊંટ, જેવા પશુઓ તેમના પ્રકાર અને નુકશાનના પ્રમાણમાં વળતર આપવું.
5. ખેતીના પાકોમાં નુકશાન વળતર: ખેતીના ઉભા પાકો અથવા કાપીને ખેતરમાં રાખેલા પાકને જે તે પાકના પ્રમાણમાં અને નુકશાનીના પ્રમાણમાં વળતર આપવું.
6. કારીગરો અને તેમના સાધનોને નુકશાન: સ્વ-રોજગારી કરનાર દા.ત. માછીમારો, વણાટકામ, લુહારીકામ, સુથારીકામ વગેરે કારીગર પરિવારોને તેમના સાધનોના પ્રકાર અને નુકશાનીના પ્રમાણમાં વળતર આપવું.
7. મૃતક તેમજ ઈજાગ્રસ્તોને વળતર: જીવનની કોઈ કીંમત નથી પણ જે વ્યક્તિઓએ જીવ ગુમાવ્યો છે તેના આશ્રિત પરિવારોને સહાય અને ઈજાગ્રસ્તોને તેમની ઈજાના પ્રમાણમાં સહાયરૂપ વળતર અને મફત ઈલાજ કરવાની જોગવાઈ.

આમ, વિવિધ પ્રકારના નુકસાનો સામે વળતર ની જોગવાઈ રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે અને જે-તે ઘટના સમયે તેની નિયત થયેલી રકમ ઉપરાંત પણ રાજ્ય સરકારો દ્વારા પોતાના તરફથી વધુ વળતર આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવતી હોય છે.

વિવિધ નુકશાનોની આકરણી માટે વિવિધ વિભાગોની ટીમ અસરગ્રસ્ત ગામો અને પરિવારોની મુલાકાત કરી નુકશાનની આકરણી કરતા હોય છે. આફતના સમયગાળામાં આ અંગે વધુ પ્રચાર ન થવાને કારણે બિન-જાણકાર વ્યક્તિ અને પરિવારો આવી આકરણીમાંથી છૂટી જઈ શકે. સુરક્ષા સાથીઓએ આવા પરિવારો અને વ્યક્તિઓને અગાઉથી જાણ કરવી અને જ્યારે

આકરણી કરનારી ટીમ આવે ત્યારે પંચાયત અને જે-તે ટુકડી સાથે સંકલન કરવું છતાં પણ કોઈ છુટી જાય તો પંચાયત, તાલુકા અને જીલ્લામાં આ અંગે જાણ કરવી આવા વ્યક્તિ અને પરિવારોનો સમાવેશ કરાવવો તેમ છતાં નિવારણ ન આવે તો તાલુકા અને જીલ્લામાં ફરીયાદ નિવારણમાં આવા છુટી ગયેલા પરિવારોની વિગતો મોકલવી.

(૭) ગામની/ સમુદાયની વિવિધ સેવાઓની બહાલી: સામાન્ય રીતે, આફતના કારણે રસ્તા, વીજળી, ટેલીફોન, વગેરે સેવાઓ બંધ થવી સંભવ છે. આ સેવાઓ સત્વરે ચાલુ થાય તે માટે સ્થાનિક પ્રશાસન ત્વરિત કામગીરી કરે.

પરંતુ ગામને જોડતા રસ્તા, વિજળીના ડીપી, થાંભલા, આંગણવાડી, નિશાળ, સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રો, પીવાનું પાણી, સસ્તા અનાજની દુકાનો વગેરે સેવાઓ જે આફત દરમિયાન અટકી ગઈ હોઈ તે સત્વરે શરૂ થાય તો સમુદાયના અસરગ્રસ્ત અને અન્ય પરિવારોને આ માળખાગત સુવિધાઓ મળતી થાય આ માટે “સુરક્ષા સાથી” એ તેનું નિયમિત આંકલન કરી અપડેટ કરી જે તે પંચાયત અને વિભાગો ને તેની માહિતી મોકલવી અને સેવાઓ સત્વરે શરૂ કરાવવી.

(૮) પુનઃવસન અને પુનઃનિર્માણ: અસરગ્રસ્ત પરિવારો અને નુકશાન થયેલ સંસાધનોને વિવિધ વિભાગના વિકાસલક્ષી યોજનાઓ સાથે જોડી પુનઃનિર્માણ કરાવવું.

છેલ્લે, કચ્છમાં ૨૦૦૧ ના ભૂકંપ બાદ, સરકાર દ્વારા પુનઃવસન અને પુનઃનિર્માણની કામગીરી કરવામાં આવી હતી જેમાં આવાસ, ભવનો, રસ્તા, પુલ, અને અન્ય અસ્કયામતોનું પુનઃ નિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યાર બાદની બધી કુદરતી અને માનવસર્જીત આફતોની ઘટનાઓમાં નુકશાનના વળતર આપીને આ અંગેની કામગીરી પૂરી થઈ છે. જોકે વિજળી, રસ્તા, ટેલીફોન, પાણી વિતરણ વગેરે સેવાઓનું માળખાગત નુકશાન થયું હોયતો સરકાર તેને ફેર શરૂ કરવાની કામગીરી કરે છે.

તેથી “સુરક્ષા સાથી” એ આવા અસરગ્રસ્ત પરિવારોને નુકશાન વળતર મેળવી, આવાસ નિર્માણ, પશુપાલન, રોજગારી, ખેતી, વગેરે શરૂ કરે તે માટે “Built Back Better” (ફરીથી વધુ સક્ષમ બનાવવું) એ સિદ્ધાંત મુજબ વિવિધ વિકાસલક્ષી યોજના સાથે સાંકળી તેમનું પુનઃવસન અને પુનઃ નિર્માણ ની કામગીરી થાય તેમ પંચાયત, તાલુકા અને જીલ્લાના મથકો અને વિભાગો સાથે સંકલન કરવું.

(૯) સામાન્ય સમયમાં કરવાની કામગીરી: નિઃસહાય પરિવારો અને સમુદાય સક્ષમ થાય તે હેતુસર વિવિધ વિકાસલક્ષી કામગીરી કરવી.

આફત સિવાયના સમયમાં, પરિવાર અને વ્યક્તિલક્ષી વિવિધ યોજનાના લાભ મળતા થાય તેમાટે સહાયરૂપ થવું આ માટે પંચાયત તાલુકા અને જીલ્લા સાથે સમયાંતરે સંકલન કરવું વિવિધ યોજનાની માહિતી મેળવવી અને તેની લાયકાત ધરાવતા વ્યક્તિઓ અને પરિવારો આ યોજનાનો લાભ મેળવે તે માટે સહાયરૂપ થવું ખાસ કરીને અન્ન સુરક્ષા, સામાજિક સુરક્ષા, પેન્શન, મનરેગા, આવાસ યોજના, આયુષ્યમાન કાર્ડ વગેરે યોજનાઓનો લાભ જો સમાજના વંચિત અને નિઃસહાય પરિવારોને મળે તો તેમની સક્ષમતા અને સલામતી વધશે. આ ઉપરાંત સમુદાય સ્તરે સરકાર દ્વારા ચાલતી આરોગ્ય, પોષણ, સ્વચ્છતા, શિક્ષણ વગેરે સેવાઓ આંગણવાડી, શાળાઓ, સસ્તા અનાજની દુકાનો, આશા અને નર્સ બહેનો દ્વારા સારી રીતે અપાય તો લાંબા ગાળે આવા પરિવારો સ્વાસ્થ્ય, પોષણ અને શિક્ષણથી સક્ષમતા કેળવશે.

(૧૦) ગ્રામ પંચાયત વિકાસ આયોજન: ગ્રામ પંચાયત દ્વારા ગ્રામજનો સાથે મળીને ગ્રામ વિકાસ આયોજનનું માળખું બનાવવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે અને તેના આધારે વાર્ષિક કાર્ય-યોજના બનાવવામાં આવે છે. નાણાં પંચ દ્વારા ગ્રામ પંચાયતોને સીધા નાણાં મળે છે. અને આ નાણાંકીય સહાયથી પાણી, સ્વચ્છતા, રસ્તા, સામાજિક વિકાસ, અને નાણાકીય સહાય મળવાથી પાણી, સ્વચ્છતા, રસ્તા, સામાજિક વિકાસ અને અન્ય માળખાકીય સુવિધાઓ માટે કામગીરી કરવામાં આવે છે. માળખાકીય સુવિધાઓ ઉપરાંત એવા પણ વિકાસ કાર્યો કરવામાં આવે છે જેનાથી કુદરતી સંસાધનોના વિકાસ અને વ્યવસ્થાપનના કાર્યો નું પણ આયોજન કરવામાં આવે છે. ગ્રામ્ય વિકાસ આયોજન માં મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના કાર્યો નું આયોજન કરી શકાય છે.

- ૧) એવા કાર્યો જેમાં ખાસ ખર્ચ કરવો પડે દા.ત. પાણીની ટાંકી, પાઈપ લાઈન, ગટર લાઈન, રસ્તા, શાળા, આંગણવાડીના ઓરડા, ચેકડેમ, તળાવ, રીપેર વગેરે
- ૨) એવા કાર્યો જેમાં સામાન્ય અથવા નહીવત ખર્ચ કરવો પડે દા.ત. તળાવ ની સફાઈ, તેમજ પાણાની મરામત, ટાંકી કે પાઈપ લાઈન રીપેરીંગ કોઈ ભવન અથવા રસ્તાની મરામત અને સફાઈ, કલરકામ અને રીપેરીંગ કે મરામતના કામો જેનાથી જે-તે નિર્માણ ઝડપી તેમજ અસરકારક બને અને

૩) ખર્ચ વગરના વિકાસ કાર્યો જેમાં, મુખ્યત્વે દેખરેખ રાખવી, કાર્યોની ગુણવત્તા ચકાસવી, સમીક્ષા કરવી, સંકલન કરવું વગેરે દા.ત. આંગણવાડી, શાળા, સસ્તા અનાજની દુકાન, સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ વગેરે સારી રીતે ચાલે તે માટે નિયમિત સમીક્ષા અને દેખરેખ કરવી, વ્યક્તિઓ અને પરિવારોને સરકારી યોજનાઓના લાભ મળે તેમાટે VCE દ્વારા તેમની નોંધણી કરી કોર્મ ભરાવવા અને પીવાના પાણીની વિતરણ વ્યવસ્થા બરાબર કરવી અને તેની વ્યવસ્થાની જાળવણી કરાવવી, શૌચાલયનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રજાજનોને પ્રોત્સાહિત કરવા અને ગામમાં સફાઈ અને સ્વચ્છતા રખાવવી, બાળકોના રસીકરણ અને માતા-પિતા અને કિશોરીઓને પોષણ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી. આ પ્રકારના કાર્યોમાં કોઈ ખર્ચ નથી પણ નિયમિત મીટીંગ અને નજર રાખવી તેમજ કાર્યની સમીક્ષા કરવાથી કામગીરી અસરકારક બને છે. ગામમાં આ સેવાઓ અસરકારક રીતે મળી રહે તે માટે લાંબા અને ટૂંકા ગાળાના વિકાસ કાર્યોના આયોજનમાં એ ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે ગામમાં સંભવિત કુદરતી અને માનવ સર્જિત આફતોની અસર ઘટાડવામાં કે આફત નું પ્રમાણ ઘટાડવામાં આ નિર્માણ અને વિકાસ કાર્યો થી મદદ મળે દા.ત. ગામમાં પાણી ભરાતા હોય તેના ભવનો અને મકાન યોગ્ય રીતે બનાવવા, ગામમાંથી વરસાદી પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા કરવી ગામના તળાવ અને નાળા/ચેકડેમને નિયમિત સાફ તેમજ ઊંડા કરવા વગેરે. વાવાઝોડા વાળા વિસ્તારોમાં વૃક્ષો અને મકાનનાં છાપરા ઉડે નહિ તેવું નિર્માણ અને વૃક્ષા રોપણ કરાવવા, ભૂકંપ વાળા વિસ્તારોમાં નિર્માણ કાર્ય ભૂકંપ સુરક્ષિત બનાવવું વગેરે આમ, જોખમ ઘટાડાના દ્રષ્ટિકોણથી બનાવેલ કાર્ય યોજના આફતોની અસરો ઘટાડવામાં ઉપયોગી થશે.

પ્રકરણ ૩ આફત (ડિઝાસ્ટર) અને તેની ટૂંકી સમજ

આફત એટલે માનવજાત કે સજીવ સૃષ્ટિએ કલ્પના ના કરી હોઈ તેવી અચાનક આવી પડેલી ઘટના કે પરિસ્થિતિનું નિર્માણ છે. લોકોની નબળાઈ, ક્ષમતા અને સંપર્ક સ્થિતિ સાથે ક્રીયા પ્રતિક્રીયા ને અનુલક્ષીને કોઈ જોખમકારક ઘટના ત્રાટકવાને લીધે જનસમુદાય અથવા સમાજની કામગિરીમાં કોઈપણ સ્તરે ગંભીર વિનાશ સર્જાય કે જેના પરિણામે લોકોનાં જાન, માલ, આર્થિક અને પર્યાવરણ વગેરે માંથી કોઈ એક અથવા વધુને ગંભીર નુકશાની અથવા ગંભીર અસરો થાય.

આપત્તિઓ જેવી કે ભૂકંપ, વાવાઝોડું, પૂર, સુનામી, દુષ્કાળ એ માનવજાતને મોટા નુકસાનો પહોંચાડતી આપત્તિઓ છે જેની અસર સમગ્ર જીવસૃષ્ટિ ઉપર પડે છે. સામાન્ય રીતે આપત્તિઓનું જોખમ સતત માનવજાત ઉપર તોડાયેલું રહેતું હોય છે. પરંતુ આર્થિક વિકાસ ની દોડમાં માનવજાત ક્યાંક ને ક્યાંક આ જોખમોને અવગણે છે અને પરિણામે સમગ્ર જીવ સૃષ્ટિ માટે નુકસાનકારક પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. જોખમો આવ્યા બાદ જાનહાની ની સાથે સાથે સામાન્ય જન-જીવનને પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આર્થિક સહાય અને સમયની જરૂરિયાત ઉભી થાય છે. અને આ જરૂરિયાતોને ના પહોંચી શકનાર અથવા તો સામાજિક, આર્થિક તેમજ શારીરિક રીતે નબળા સમુદાયોને વધુને વધુ નુકસાન સહન કરવાનું આવે છે. અપૂરતી સહાય અને સુવિધાઓની ઉણપના કારણે આ નબળા સમુદાયોને આપત્તિમાંથી બહાર નીકળતા વર્ષો લાગી જાય છે. પરિણામે નબળો સમુદાય વધુ નબળો બનતો જાય છે.

ખાસ કરીને ગામડાઓમાં જે લોકો નાના ખેડૂતો છે અથવા તો જેઓ પશુપાલન સાથે સંકળાયેલા પરિવારો છે જેમની આજીવિકા ખેતી કે પશુપાલન ઉપર નિર્ભર હોય તેવા પરિવારોને પુનઃસ્થાપિત થવામાં ઘણો સમય લાગી જાય છે.

સક્ષમ સમુદાય અને અક્ષમ સમુદાય વચ્ચે તફાવત એજ છે કે સક્ષમ સમુદાય પોતાની પાસે રહેલા સંસાધનોની મદદથી ઉભા થઈ જાય છે, જ્યારે અક્ષમ સમુદાયો ને લાંબો સમય લાગી જાય છે.

જોખમ એટલે શું?

જોખમ એ કોઈપણ અસામાન્ય ઘટના છે જે લોકોના જીવન, તેમની મિલકત અને આજીવિકાને જોખમમાં મૂકવાની સંભાવના ધરાવે છે.

સંકટ + નિ:સહાયતા = જોખમ

જ્યારે સંકટ નબળા લોકો કે વિસ્તારોને અસર કરે તેમના રહેઠાણ કે માલ મિલકત ને નુકશાન કરે ત્યારે તે તેમના માટે જોખમ બને છે.

કોઈ પણ જોખમ આફતમાં ક્યારે પરિણમે?

કુદરતી આફતો જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, પરંતુ કુદરતી જોખમો છે. જોખમ પોતે જ આફત નથી. સંકટ ત્યારે જ આફત બની જાય છે જ્યારે તે લોકોને પ્રતિકૂળ અસર કરે છે અને સંપત્તિ તેમજ લોકોની આજીવિકાને નુકસાન પહોંચાડે છે. આફત એ સમાજ પર સંકટની અસરનું પરિણામ છે. તેથી આપત્તિની અસરો તેમજ સંકટ પ્રત્યે સમુદાયની નબળાઈની મર્યાદા (ક્ષમતા અથવા આફતો સામે ટકી રહેવાની ક્ષમતા) દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

દા.ત. પૃથ્વી પર રોજ ક્યાંક ને ક્યાંક ભૂકંપ આવતાજ હોય છે, પણ જ્યારે માનવ વસાહતમાં ભૂકંપ આવે અને ભારે નુકસાન થાય ત્યારે અને લોકો તેનો સામનો ના કરી શકે ત્યારે જ તે આફત (ડિઝાસ્ટર) ગણાય. એવુજ વધારે વરસાદ, પવન, ગરમી, ઠંડી વગેરેમાં છે.

અલગ અલગ જોખમોનું વર્ગીકરણ નીચે મુજબ છે:

ભૂસ્તરશાસ્ત્રીય જોખમો

- ભૂકંપ (૨૦૦૧ - કચ્છ, ગુજરાત)
- સુનામી (૨૦૦૫ સુનામી)
- ભૂસ્ખલન (જમીન ધસી પડવી)

હાઇડ્રો હવામાનશાસ્ત્રના જોખમો

- પૂર (૨૦૧૭ - બનાસકાંઠા, પાટણ, જામનગર)
- વાવાઝોડું (૨૦૨૧ - ટાઉતે, સૌરાષ્ટ્ર)
- વીજળી પડવી
- દુકાળ (૨૦૧૨ સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ)
- ગરમીના મોજા

જૈવિક જોખમો

- રોગચાળા તેમજ રોગો ફાટી નીકળવા - (૨૦૧૯ - કોરોના)
- પ્રાણીઓ દ્વારા ફેલાતો રોગ (લંપી, સ્વાઈન ફ્લૂ , વગેરે)

તકનીકી જોખમો

- ઔદ્યોગિક પ્રદૂષણ
- પરમાણુ પ્રવૃત્તિઓ અને રેડિયોએક્ટિવિટી
- ઝેરી કચરો - (મેડિકલ વેસ્ટ, ઈ-વેસ્ટ)
- ડેમ તૂટવા - (૧૯૭૯ - મચ્છુ ડેમ હોનારત,મોરબી, ૨૦૨૨ - ઝૂલતો પુલ તૂટ્યો, મોરબી)
- ઔદ્યોગિક અથવા તકનીકી અકસ્માતો - (૧૯૮૪ - ભોપાલ ગેસ દુર્ઘટના)

ઉપર જણાવેલ જોખમોને કારણે પર્યાવરણને થતી અસરો:

- જમીનનું ધોવાણ
- જંગલો નાશ પામવા
- જૈવ વિવિધતાની ખોટ
- જમીન, પાણી અને વાયુ પ્રદૂષણ
- દરિયાની સપાટીમાં વધારો

નિ:સહાયતા શું છે?

એક ખ્યાલ જે આર્થિક, સામાજિક, ભૌતિક અથવા ભૌગોલિક પરિસ્થિતિની અસરો અથવા અવરોધોનું વર્ણન કરે છે, જે સમુદાયના જોખમોની અસરો સામે તૈયાર થવાની અને તેનો સામનો કરવાની ક્ષમતાને ઘટાડે છે.

નિ:સહાય લોકો કોને કહીશું?

જે લોકો આર્થિક, શારીરિક, માનસિક અને સંસાધનોની રીતે નબળા છે, જરૂરી સુવિધાઓ પહોંચતી નથી તે લોકોને નિ:સહાય કહી શકાય, અથવા એવા સ્થાનોમાં વસવાટ કરે છે જ્યાં કુદરતી કે માનવસર્જીત આફતોની પ્રત્યક્ષ અસર જેમના ઉપર પડે છે.

નિ:સહાયને અસર કરતા પરિબલો શું છે?

નિ:સહાયતા માટે અનેક પરિબલો જવાબદાર છે:

દા.ત. જોખમી જગ્યાએ વસવાટ, આર્થિક સ્થિતિ કમજોર હોવી, સામાજિક રીતે ભેદભાવ કે તરછોડાયેલા અને રાજકીય પહોંચ કે પ્રતિનિધિત્વ ના હોય.

ચાલો માની લઈએ કે આપણે એક ગરીબ, સામાજિક અને આર્થિક રીતે પછાત સમુદાય (કોસ્ટલ લાઇન એરિયા) સાથે કામ કરી રહ્યા છીએ, હવે તેઓ અસુરક્ષિત વિસ્તારમાં સ્થાયી થયા છે. જ્યાં અવાર નવાર કુદરતી સંકટ આવે છે જેમાં પૂર, અને પૂર-રેખામાં સ્થાયી થયેલા સમુદાયને આપત્તિઓનો સામનો કરવાનો અનુભવ હોય છે. જો કે, આને કુદરતી આફત તરીકે ન જોવું જોઈએ. જોકે કુદરતી સંકટ જે આપત્તિનું કારણ હતું, તે હકીકતમાં માનવ નિર્મિત હતું. જો યોગ્ય રીતે વસાહતોનું આયોજન, જમીનના ઉપયોગનું આયોજન, સામુદાયિક જાગૃતિ, આર્થિક નીતિઓ અને આના જેવી દરેક બાબતો અમલમાં આવી હોત તો આ "કુદરતી આપત્તિ" ની અસર ઓછી થઈ શકી હોત. કુદરતી જોખમો અને નબળાઈઓના તીવ્રતા અને અસરોમાં ઘટાડો કરી શકાય છે. આમ માનવીય ક્રિયાઓના કારણે કુદરતી સંકટો કુદરતી આફતોમાં પરિણમે છે.

સંકટ શું છે?

જોખમને સમજવા માટે નીચેના પ્રશ્નોના જવાબો શોધવાની જરૂર છે:

- લોકો ક્યાં રહે છે?
- લોકો શા માટે ત્યાં રહે છે?
- તેઓ કેવી રીતે જીવન નિર્વાહ કરે છે?
- તેમના માટે શેનું રક્ષણ કરવું મહત્ત્વનું છે?

સામનો કરવાની ક્ષમતા

લોકો કે સમુદાય શારીરિક, માનસિક તેમજ આર્થિક રીતે સજ્જ હોય ત્યારે આ ક્ષમતા કે નબળાઈને ઘટાડવામાં સહાયરૂપ બને છે.

સક્ષમતા એ સંસાધનો, માધ્યમો અને શક્તિઓ છે જે કોઈપણ કુટુંબ અને સમુદાયમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે જે તેમને પ્રતિભાવ આપવા, સામનો કરવા, ટકી રહેવા, તૈયારી કરવા, નુકસાન ઘટાડવા અથવા આપત્તિમાંથી ઝડપથી પુનઃસ્થાપિત કરી શકે છે.

અલગ અલગ આફતોના અર્થ

ભૂકંપ: ભૂકંપ એટલે જમીનની નીચે રહેલા ખડકો ખસે છે અને એકબીજા સાથે ટકરાય છે ત્યારે જમીનની અંદર અચાનક અને ઝડપી ધ્રુજારી થાય છે. ધરતીકંપ અચાનક, ચેતવણી વિના, અને કોઈપણ સમયે આવી શકે છે.

વાવાઝોડ: વાવાઝોડ એ ઝડપથી ફરતું તોફાન છે, જે નીચા દબાણના કેન્દ્રની આસપાસ (ઉત્તરી ગોળાર્ધમાં ઘડિયાળની વિરુદ્ધ દિશામાં અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં ઘડિયાળની દિશામાં) ફરે છે. વાવાઝોડ સામાન્ય રીતે ૧૨૦-૩૨૦ કિલોમીટર પ્રતિ કલાકના પવન સાથે ધીમી ગતિએ, પરંતુ તીવ્ર હોય છે. તેઓ ક્યાં થાય છે તેના આધારે તેમના જુદા જુદા નામો આપવામાં આવ્યા છે: દક્ષિણપૂર્વ એશિયામાં અને હિંદ મહાસાગરમાં ચક્રવાત, પૂર્વ એશિયન અને પેસિફિક મહાસાગરમાં ટાયફૂન અને એટલાન્ટિક, મેક્સિકોના અખાત અથવા કેરેબિયન સમુદ્રમાં ટોર્નેડો વાવાઝોડા તરીકે ઓળખાય છે.

પૂર: પૂર ત્યારે આવે છે કે જ્યારે અતિભારે વરસાદ પડે અને પાણી વધુ પડતું વહેવા લાગે અને જમીન ડૂબવા લાગે છે, પાણી નદી અને નાળાથી ઉભરાઈને સૂકી ભૂમિમાં વહેવા લાગે છે જે રહેણાંકવાળા વિસ્તારોને પણ નુકસાન પહોંચાડે છે.

સુનામી: સુનામી એ દરિયાઈ તરંગો છે જે દરિયાના તળમાં ભૂકંપ આવવાથી પાણીના મોઝાંની મોટી લહેરો સર્જવાને કારણે થાય છે. તે મોટાભાગે પાણીની અંદર ધરતીકંપને કારણે થાય છે તે ભૂસ્ખલન અથવા જ્વાળામુખી ફાટવાથી પણ થઈ શકે છે. તે કોઈપણ સમયે કોઈપણ દરિયાકાંઠે ત્રાટકી શકે છે. સુનામી ખુલ્લા મહાસાગરમાં જેટ પ્લેનની જેમ ઝડપથી આગળ વધી શકે છે અને ૨૦ મીટરથી વધુ ઊંચા મોજા સાથે જમીનને અથડાઈ શકે છે.

વીજળી પડવી: વીજળી એ તોફાની વાદળો અને જમીન વચ્ચે અથવા વાદળોની અંદર ધર્ષણ થવાને કારણે વિદ્યુત સ્રાવ ઉત્પન્ન થાય છે. મોટાભાગની વીજળી વાદળોની અંદર થાય છે.

ગરમીનું મોજું: ગરમીનું મોજું એ અસામાન્ય રીતે ઊંચા તાપમાન અને ઘણીવાર ઉચ્ચ ભેજનો વિસ્તૃત સમયગાળો છે. આબોહવા પરિવર્તનને કારણે ભવિષ્યમાં તેઓ વધુ વારંવાર અને વધુ ગંભીર બનવાની અપેક્ષા છે. ગરમીના મોજાથી પ્રભાવિત લોકો આઘાતથી પીડાય છે, ડીહાઇડ્રેશન થઈ શકે છે અને ગરમીની ગંભીર બિમારીઓ પણ થઈ શકે છે.

શીત લહેર: શીત લહેર, જેને ક્યારેક કોલ્ડ સ્નેપ અથવા ડીપ ફ્રીઝ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે હવામાનની એવી ઘટના છે જેમાં શીત લહેર અથવા મોટા વિસ્તાર પર ખૂબ જ ઠંડી હવાના આક્રમણનો સમાવેશ થાય છે. તે પ્રદેશના સરેરાશ તાપમાન કરતા નીચા સરેરાસ

તાપમાનના ઘટાડા દ્વારા ચિહ્નિત થયેલ છે. શીત લહેર લોકો, પાક, મિલકતો અને સેવાઓ પર નકારાત્મક અસર કરી શકે છે. તેઓ શિયાળાની નોંધપાત્ર ઘટનાઓ જેમ કે હિમવર્ષા અથવા બરફના તોફાન સાથે અથવા તેની વગર હોઈ શકે છે. અને ઊંચા પવનોના સમયગાળા દરમિયાન તેઓ વધુ ઠંડી અનુભવી શકે છે.

જમીન ઘસી પડવી: જમીન ઘસી પડવી એટલે ઊંચી જગ્યાએ ખડકો કે ઢોળાવ ઉપર ખડકો આવેલા હોય તેમાં સામુહિક હલન-ચલન થાય છે, અને એ હલન-ચલનના કારણે જમીન ઘસી પડે છે. આ ઘટના ગુરુત્વાકર્ષણને કારણે થાય છે, તે વરસાદ, ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી ફાટી નીકળવો, ભૂગર્ભજળનું દબાણ, ધોવાણ, જંગલ ખલાસ થવા અને બાંધકામના પરિણામે ઢોળાવની અસ્થિરતા અને બરફ અથવા હિમનદી પીગળવાને કારણે પણ થઈ શકે છે .

દુષ્કાળ: દુષ્કાળ એ ઓછા વરસાદ (વરસાદ, હિમવર્ષા અથવા હિમવર્ષા) નો લાંબો સમયગાળો છે જેના પરિણામે પાણીની અછત સર્જાય છે. જ્યારે સમુદાયો પાસે પીવા માટે, સ્વચ્છ અને ખેતી માટે પૂરતું પાણી ન હોય ત્યારે તે ખોરાકની અસુરક્ષા, રોગનો ફેલાવો, કુપોષણ અને ભૂખમરો, સ્થળાંતર અને આર્થિક નુકસાન તરફ દોરી શકે છે. દેશમાં વીજ ઉત્પાદન, વાહનવ્યવહાર અને વ્યાપારી કે ઔદ્યોગિક જરૂરિયાતો પર દુષ્કાળની નકારાત્મક અસર પણ પડી શકે છે.

રોગચાળો: રોગચાળો એ સમુદાય અથવા પ્રદેશમાં અણધારી, ઘણીવાર અચાનક ફાટી નીકળતી બીમારી છે. રોગચાળો એ છે જ્યારે વિશ્વભરમાં રોગચાળો થાય છે, આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદો પાર કરે છે અને મોટી સંખ્યામાં લોકોને અસર કરે છે. સંખ્યાબંધ ચેપી રોગો સ્થાનિક, પ્રાદેશિક અને વૈશ્વિક સ્તરે આરોગ્ય માટે નોંધપાત્ર જોખમો બની શકે છે અને રોગચાળા અથવા રોગચાળા તરફ દોરી જાય છે.

તકનીકી જોખમો: તકનીકી જોખમો તકનીકી અથવા ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ, નુકસાનકારક પ્રક્રિયાઓ, ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર નિષ્ફળતા અથવા માનવ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવે છે. રાસાયણિક, જૈવિક, રેડિયોલોજીકલ અને ન્યુક્લિયર (CBRN) જોખમો તમામ પ્રકારના તકનીકી જોખમો છે.

પ્રકરણ ૪ પૂર્વ ચેતવણી

પૂર્વ ચેતવણી એટલે શું?

કોઈપણ આફત ત્રાટકતા પહેલા અથવા દરમિયાન સતાધીશો દ્વારા પૂર્વ ચેતવણી આપવામાં આવે છે જેથી સમુદાયના લોકો યોગ્ય સ્થળે પોતાના માલ સહીત સ્થળાંતર કરી શકે અને જેનાથી વધુને વધુ જાનહાનિ ટાળી શકાય તેમજ સ્થળાંતર માટે હંગામી આવાસ સ્થળોની વ્યવસ્થા કરી શકાય.

અલગ અલગ આફતોમાં પૂર્વ ચેતવણીની રીત અને પ્રકાર પણ અલગ અલગ હોય છે, જેમ કે, વાવાઝોડામાં, પુરમાં, દુષ્કાળમાં, સુનામીમાં આફતના પ્રકાર પ્રમાણે ચેતવણી આપવામાં આવે છે.

જિલ્લા અને સ્થાનિક તંત્ર સમયસર લોકોને જોખમકારક જગ્યાએથી સ્થળાંતર કરાવવાના પ્રયત્નો કરે છે, પરંતુ ઘણી વાર લોકોને સ્થળાંતર કરાવવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે, કારણ કે ત્યાંના સ્થાનિક રહેવાસીઓ પોતાની જગ્યાઓ છોડીને જવા માનતા નથી હોતા. માટે પૂર્વ ચેતવણી અંગેની તંત્રની નોંધ લોકોએ ગંભીરતાપૂર્વક લેવી જોઈએ.

ખાસ કરીને વોલેન્ટિયર આ સંજોગોમાં જે તે ગ્રામ્ય કે શહેરી વિસ્તારોના લોકોને સલામત જગ્યાએ સ્થળાંતર કરવા માટે સમજાવવા જોઈએ. સ્થળાંતર શા માટે જરૂરી છે અને ના કરે તો કેવા પરિણામો આવી શકે છે તે બાબતો વિષે લોકોને સમજાવવું જોઈએ.

પૂર્વ ચેતવણીની પ્રક્રિયામાં નીચેની બાબતોને સામેલ કરવી આવશ્યક છે .

- જન સમુદાયમાં કયા કયા જોખમો છે અને આફતોની સૌથી વધુ અસર કયા લોકોને થઈ શકે અને કયા લોકો આફતનો સામનો કરવા સક્ષમ નથી .
- જનસમુદાય દ્વારા આફત અને તેની અસરો વીશે પૂર્વ ચેતવણી આપી શકાય
- જનસમુદાયમાં ચેતવણી સંદેશ મોકલવા માટે યોગ્ય માધ્યમોની પસંદગી કરવી
- ચેતવણી સંદેશોમાં કઈ કઈ માહિતી આપવી
- આફત અને તેની અસરો વીશે બહારથી માહિતી એકત્રીત કરી જન સમુદાયમાં યોગ્ય રીતે પહોંચાડવા માટે યોગ્ય વ્યક્તિને જવાબદારી સોંપવી .
- ચેતવણી મળ્યા બાદ લોકોએ શું શું પગલા લેવા તે અંગે જરૂરી માર્ગદર્શન આપવું.

ગ્રામ્ય સ્તરે આફત આવે ત્યારે યોજનામાં નિચેની બાબતો સામેલ કરવી આવશ્યક છે અતિ જરૂરિયાતમંદ અને વંચીત સમુદાયના લોકો માટેની આવશ્યકતાઓ અને તે સમુદાય અતર્ગત પણ વધુ જરૂરિયાત ધરાવતા લોકો અને તેની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો ની યાદી મુકવી .

- નામ અને સંપર્ક નંબર
- આકરણી સમયે પણ તેઓની સામેલગિરી
- કટોકટી અને સ્થળાંતર સમયે તેઓની જરૂરિયાતો
- તેઓને સંદેશાઓ પહોંચાડવા માટેના યોગ્ય માધ્યમો

સમુદાય આધારિત પૂર્વ ચેતાવણીમાં મુખ્ય ચાર બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂરી છે:

એક - જોખમની જાણકારી

બે - ચેતવણીનું માધ્યમ

ત્રણ - ચેતવણીનો પ્રકાર

ચાર - પૂર્વ ચેતવણી વિષે સમુદાયની ક્ષમતા

જ્યારે પૂર્વ ચેતવણી ને ધ્યાન માં રાખીને લોકોનું સ્થળાંતર કરાવવામાં આવે છે ત્યારે વ્યતિગત, પારિવારિક અને સામુદાયિક સ્તરે નુકસાનની શક્યતાઓ ઘટે છે.

૧. જોખમની જાણકારી

જ્યારે જોખમકારક પરિસ્થિતિ સૌથી નબળા સમુદાયોને અસર કરે છે ત્યારે એ જોખમ બને છે. આ માટે કેવા પ્રકારનું જોખમ આવી શકે છે, કેવા પ્રકારનું નુકસાન અને કોને સૌથી વધારે નુકસાન થઈ શકે છે તેની જાણકારી હોવી જરૂરી છે.

માટે સૌથી પહેલા શું ખતરો હોઈ શકે છે એ જાણવા માટે એ ગામ કે વિસ્તારની જાણકારી હોવી જરૂરી છે.

દા.ત, આપણે પૂર વિષે વાત કરીએ તો એ જાણવું જરૂરી છે કે તમારા ગામમાં કે વિસ્તારમાં પહેલા કેટલીવાર પૂર આવ્યું છે? કાયા મહિનામાં પૂર આવ્યું હતું? છેલ્લે જ્યારે પૂર આવ્યું ત્યારે શું નુકસાન થયું હતું? કેટલી જાનહાની થઈ હતી? પૂર્વ ચેતવણીના ભાગરૂપે આ બધી માહિતી જરૂરી છે.

૨. ચેતવણીનું માધ્યમ (દેખરેખ, જોખમોનું વિષ્લેશણ એન્ડ આગાહી)

કોઈ પણ ચેતવણી કોઈ પણ પ્રકારના સંકેત કે જાણકારી પર આધારિત હોય છે. જોખમની જાણકારી અને આંકલન પછી એ બધીજ ઘટનાઓ પર ધ્યાન આપવું જરૂરી છે જે આફત માટે જવાબદાર છે; જેમ કે ઘણોજ ભારે વરસાદ સતત આવી રહ્યો હોય તો અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે પૂર આવી શકે છે. જો પૂર આવવાનું અનુમાન હોય તો અલગ અલગ સ્ત્રોતો કે માધ્યમો દ્વારા સમાચાર જાણી શકાય છે કે પૂર આવશે કે નહિ.

ખાસ કરીને આફત ક્યારે આવી શકે છે તેનું સતત નિરીક્ષણ કરતા રહેવું જરૂરી છે, જેથી કરીને સમયસર આગાહી થઈ શકે. આ સમય દરમિયાન તંત્ર સાથે અને બીજી સંસ્થાઓ સાથે કેવી રીતે સંકલન અને વાતચીત કરી શકાય તેની જાણકારી પણ હોવી જોઈએ.

૩. ચેતવણીના પ્રકાર (ચેતવણીઓ લોકો સુધી પહોંચાડવી)

આફત વિશેની જાણકારી કે ચેતવણી જે વિસ્તાર કે લોકો સૌથી વધારે પ્રભાવિત કે અસરગ્રસ્ત થવાના હોય એ લોકો સુધી ના પહોંચે તો પૂર્વ ચેતવણીનો કોઈ ઉદ્દેશ રહેતો નથી. એટલા માટે પૂર્વ ચેતવણીની જાણકારી અને જાગૃતિ આખા વિસ્તાર અને સમુદાયોમાં પહોંચાડવી ઘણી જ જરૂરી છે જેથી કરીને લોકો પોતાના બચાવની તૈયારી કરી શકે.

જરૂરી છે કે પૂર્વ ચેતવણી વિશેની દરેક સૂચનાઓ સમુદાયના દરેક લોકો સુધી ખાસ કરીને જેઓ સૌથી વધારે નિઃસહાય અને અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પહોંચવી જોઈએ, અને પૂર્વ ચેતવણીના કાયા કયા અલગ અલગ માધ્યમો છે તેની પણ જાણકારી હોવી જોઈએ.

૪. પૂર્વ ચેતવણી વિશે સમુદાયની ક્ષમતા

પૂર્વ ચેતવણીનો ઉદ્દેશ છે કે આપત્તિથી પ્રભાવિત અસરગ્રસ્ત થનારા લોકો કે સમુદાયોને તૈયારી માટે જાગૃત કરી શકાય. લોકો કે સમુદાયોને જેવી પૂર્વ ચેતવણી મળે તેવી તરતજ તેઓને બચાવની તૈયારી માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ, જેમ કે પશુઓને સુરક્ષિત સ્થાન પર લઈ જવા, જરૂરી દસ્તાવેજો સુરક્ષિત સ્થાન પર લઈ જવા, અનાજ અને અન્ય ખાદ્ય પદાર્થોને ઊંચા સ્થાન પર મુકવા.

સક્ષમ સમુદાય બનવા માટે ચેતવણીને લગતી જરૂરી સૂચનાઓ પાળે એ જરૂરી છે. સમુદાયના લોકોની ક્ષમતા વધારવા માટે તેઓને જાગૃત કરવા, શિક્ષણ આપવું અને આવનાર આફત સામે કેવા પ્રકારની તૈયારીની જરૂર છે તે અંગે સભાન બનાવવા જરૂરી છે.

પૂરના સમયમાં પૂર્વ ચેતવણી

- પૂર વિશેની ઘટનાની આગોતરી સૂચના મેળવવી.
- પૂરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ખાસ કરીને નીચાળવાળા વિસ્તારોમાં રહેતા લોકોને જેઓને પૂરની સૌથી વધારે અસર થવાની હોય તે લોકોને સલામત સ્થળે જવા માટે સમયસર ચેતવણી આપવી જેથી કરીને જાનહાની અને નુકસાન ટાળી શકાય.
- જે દસ્તાવેજો અને જરૂરી બાબતો સાથે લઈ જવાની હોય તે માટે જરૂરી માર્ગદર્શન પૂરું પાડવું.
- પૂરની ચેતવણી અને પૂર વચ્ચેનો સમયગાળો પૂરતો હોવો જોઈએ જેથી લોકો જરૂરી તૈયારીઓ કરી શકે.
- અગાઉથી સલામત સ્થળની શોધ અને તૈયારી થઈ ગયેલી હોવી જોઈએ જેથી સમુદાયના લોકો સહેલાઈથી ત્યાં પહોંચી શકે એ પ્રમાણે જગ્યા હોવી જોઈએ.
- સમુદાયથી સલામત સ્થળે જવાનો રસ્તો પહેલેથી શોધી કાઢેલો કે તૈયાર કરેલો હોવો જોઈએ.
- લોકોને સલામત સ્થળે ખસેડવાની સાધન-સામગ્રી અને વાહનો ચકાસેલા અને ચાલુ અવસ્થામાં હોવા જોઈએ.

વોલેન્ટિયરની ભૂમિકા અને જવાબદારીઓ

- જ્યારે પૂર્વ ચેતવણીનું આયોજન કરવામાં આવે ત્યારે દરેક સમુદાયના લોકોને અને તેમાંથી ખાસ કરીને જેઓને સૌથી વધારે અસર થવાની હોય તેવા સમુદાયોને સામેલ કરવા.
- પૂર્વ ચેતવણી અંગે જે પણ પગલાંઓ લેવામાં આવે તે દરેક સમુદાયના લોકોને ધ્યાનમાં રાખીને લેવા જોઈએ.
- સામાન્ય સમયમાં સમુદાયના લોકોની પૂર્વ ચેતવણી અંગેની જાગૃતિ અને સભાનતા વધે એ માટેના પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

પૂર્વ ચેતવણી વ્યવસ્થા અને આફત બાદની સૂચનાઓ

ઘણીવાર એવું બને કે આફત અંગેનો સંદેશો અને ચેતવણી અંતરિયાણ જગ્યાએ રહેતા લોકો સુધી સમયસર પહોંચાડી શકતો નથી. અમુકવાર આફત પહેલા અને દરમ્યાન અફવાઓના કારણે પહોંચતી માહિતી લોકોમાં ધભરાટ અને ગેરસમજ ફેલાવે છે. તેથી યોગ્ય સમયે સ્પષ્ટ, યોગ્ય સમૂહને ચેતવણીનો સંદેશ પહોંચાડવાથી આફતની અસરો ઓછી કરી શકાય છે.

પૂર્વ ચેતવણી કાર્ય યોજના

કાર્યના પ્રકાર	પૂર	વાવાઝોડું	સુનામી
હાલની પૂર્વ ચેતવણીની વ્યવસ્થા			
જવાબદાર વિભાગ			
તાલીમબદ્ધ ઓપેરેટરોની ઉપલબ્ધી			
આવરી લીધેલા ગામો કે વિસ્તારો			
ચેતવણી અને સંદેશા ન પહોંચતા હોય અથવા પહોંચાડવા મુશ્કેલ હોય તેવા ગામો / વસાહત			
સમય મર્યાદામાં ચેતવણીના સંદેશા પહોંચાડવા માટેના જરૂરી પગલાંઓ (દા.ત. ધ્વનિ સંદેશને કાર્યરત બનાવવા)			

આફત બાદની સૂચનાઓ

સંકટના પ્રકાર	પૂર	વાવાઝોડું	ઘરતીકંપ	દુષ્કાળ	કેમિકલ અને ઔદ્યોગિક દુર્ઘટનાઓ	સુનામી	કેમિકલ અને ઔદ્યોગિક દુર્ઘટનાઓ
આફત દરમ્યાન અને બાદની સૂચનાઓ							
જવાબદાર વિભાગ							
આવરી લીધેલા ગામો કે વિસ્તારો							
ચેતવણી અને સંદેશા ન પહોંચતા હોય અથવા પહોંચાડવા મુશ્કેલ હોય તેવા ગામો / વસાહત							

સમય મર્યાદામાં ચેતવણીના સંદેશા પહોંચાડવા માટેના જરૂરી પગલાંઓ							
---	--	--	--	--	--	--	--

પ્રકરણ ૫ સલામત સ્થળે જવું (સ્થળાંતર કરાવડાવવું અથવા લોકોને અન્ય સ્થળોએ ખસેડવા)

જ્યારે જોખમ હોય અને આફત આવવાની હોય ત્યારે સમયસર લોકોને સલામત સ્થળે ખસેડવા જરૂરી છે. આ સમયે ખાસ કરીને એવા વિસ્તારના લોકોને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ કે જેઓ સૌથી વધારે અસરગ્રસ્ત થઈ શકે છે.

જ્યારે લોકો સલામત સ્થળે સ્થળાંતર કરતા હોય છે ત્યારે સલામત સ્થળે પૂરતી વ્યવસ્થા અને સુવિધાઓ હોવી જરૂરી છે; જેવી કે, પાણી, ખોરાક, દવા, વીજળી, વગેરે.

આ રીતે સલામત સ્થળે લોકોને ખસેડવાથી જાનહાની ટાળી શકાય છે, નુકસાનને ઓછું કરી શકાય છે. વોલેન્ટીયર પંચાયતની સાથે રહીને સલામત સ્થળ વિશેનું માર્ગદર્શન લઈ શકે છે તેમજ સલામત સ્થળ ક્યાં હોય શકે, શુ વ્યવસ્થા કરી શકાય તેનું આંકલન કરી શકે છે.

સ્થળાંતર કેટલા પ્રકારનું થઈ શકે છે?

૧) પૂર્વ ચેતવણી દ્વારા સ્થળાંતર:

અમુક એવા જોખમો છે કે જેની પૂર્વ ચેતવણી આપી શકાય છે અને લોકો તથા સમુદાયોને સ્થળાંતર કરવા માટે જરૂરી સમય મળી રહે છે. આ એવા જોખમો છે જેવા કે પૂર, વાવાઝોડું, સુનામી, વગેરે.

૨) તાત્કાલિ સ્થળાંતર:

અમુક જોખમો એવા છે કે જેમાં પૂર્વ ચેતવણી આપવા માટે નો અવકાશ રહેતો નથી અને બચાવ માટે ઘણોજ માર્યાદિત સમય હોય છે. આ એવા જોખમો છે જેમાં, આગ લાગવી, ઝેરી વાયુનો ફેલાવો, માર્ગ અકસ્માત, જમીન ધસી પડવી, ભૂકંપ આવવો આવા સંજોગોમાં તાત્કાલિક સ્થળાંતર કરાવવાનું હોય છે.

સ્થળાંતર કરવાની પ્રક્રિયા

૧. નિર્ણય લેવો - લોકોને સ્થળાંતરીત કરવાની પ્રક્રિયામાં જિલ્લા તંત્ર દ્વારા નિર્ણય લેવામાં આવે છે અને સલામત સ્થળો નક્કી કરવામાં આવે છે. જેને ધ્યાનમાં રાખીને લોકોને, તથા પરિવારોને સ્થળાંતરીત કરવા જણાવવામાં આવે છે.

૨. ચેતવણી - સ્થળાંતર માટેની જરૂરી ચેતવણી અને સૂચનાઓ સ્થાનિક અને જિલ્લા તંત્ર દ્વારા આપવામાં આવે છે.

૩. પોતાના વિસ્તારની કે ગામ ની જગ્યા છોડવી – આ એવી પ્રક્રિયા છે કે જ્યાં પરિવારો, અને લોકો પોતાનો સ્થાનિક વિસ્તાર છોડીને અન્ય સલામત જગ્યાએ જાય છે.

૪. આવાસ - લોકોને જ્યારે પોતાના વિસ્તારોમાંથી સલામત સ્થળો ખસેડવામાં આવે છે ત્યારે તે ટૂંકા સમયગાળા માટેની વ્યવસ્થા હોય છે. જ્યાં તેઓને પુરી સુવિધાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે. જેવી કે, પાણી, ખોરાક, સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ, સંડાસ-બાથરૂમ, સભર્ગા બહેનો, વૃદ્ધો, તેમજ વિકલાંગો માટે ખાસ સુવિધાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે.

૫. પોતાના ગામમાં/વિસ્તારમાં પાછા વળવું - જ્યારે પરિસ્થિતિ સામાન્ય બનવા લાગે ત્યારે સ્થળાંતર થયેલા લોકો પોતાના ગામોમાં/વિસ્તારોમાં પાછા ફરતા હોય છે.

પ્રકરણ ૬ શોધ અને બચાવ

શોધ અને બચાવ એટલે શું?

શોધ અને બચાવ એટલે જે લોકો આપત્તિમાં ફસાયેલા હોય તેવા લોકોને શોધવા, તાત્કાલિક સારવાર આપવી અને સલામતે સ્થળે ખસેડવા.

શોધ અને બચાવ શા માટે જરૂરી છે?

- લોકોની જાનહાની અને ગંભીર ઈજાઓ ટાળી શકાય તેથી તાત્કાલિક શોધ અને બચાવ જરૂરી છે.
- જે લોકો ઈજાગ્રસ્ત છે તેઓને તાત્કાલિક સારવાર પુરી પાડવી.
- જરૂર પડે તો લોકો માટે કામચલાઉ આવાસ ઉભા કરવા.
- જે લોકો મૃત્યુ પામ્યા છે તેઓને શોધીને બહાર કાઢવા.
- લોકોને સુરક્ષિત જગ્યાએ પહોંચાડવા.

શોધ અને બચાવ કાર્યની પ્રક્રિયા:

નુક્સાનનું આંકલન

શોધ અને બચાવનું કાર્ય કરતા પહેલા મકાન કે ભવનનું સ્થાન કેટલું જોખમી છે તે જોવું અને તેનું આંકલન કરવું જરૂરી છે. આ આંકલન બે પ્રકારે થઈ શકે છે.

એક - સ્થાનિક લોકો અથવા ગામના સરપંચ કે આગેવાનો પાસેથી માહિતી લેવી.

બે - અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોનું નિરીક્ષણ કરીને.

યોજના બનાવવી

શોધ અને બચાવ એ સમૂહમાં સંગઠિત થઈને કરવાનું કાર્ય છે. એટલે દરેક વોલેન્ટીયર એક ટીમ બનાવીને કાર્ય કરે એ જરૂરી છે. આંકલન થયા પછી શોધ અને બચાવ માટે નીચેની કામગીરી કરવી જરૂરી છે.

- ટીમમાં કેટલા લોકો છે.
- ટીમ પાસે શુ સાધનો છે.
- કેવી રીતે શોધ અને બચાવ કાર્ય થઈ શકશે.

શોધ અને બચાવ કાર્ય

આ ત્રણ મુદ્દાના આધારે યોજના બનાવ્યા બાદ, ટીમે શોધ અને બચાવની કામગીરી યોજના અનુસાર શરૂ કરી દેવી જોઈએ.

"સુરક્ષા સાથી" ની ભૂમિકા

આફત પહેલા

- બચાવ માટેના બધાજ સાધનો તૈયાર રાખવા
- સુરક્ષિત જગ્યાની પહેલેથીજ તૈયારી કરીને રાખવી
- પોતાના પરિવારોના બચાવ માટેની યોજના તૈયાર કરીને રાખવી
- સરકારી અધિકારીઓ અને અન્ય જરૂરી ફોન નંબરોની યાદી તૈયાર રાખવી
- ખાસ કરીને વિકલાંગો, વૃદ્ધો, ગર્ભવતી મહિલાઓ અને બાળકોની જાણકારી રાખવી
- અન્ય જૂથો કે સમૂહો સાથે સંકલન કરતા રહેવું

આફત દરમિયાન

- ફસાયેલા લોકોને શોધીને બહાર કાઢવા અને સુરક્ષિત જગ્યાએ પહોંચાડવા
- ખાસ કરીને જરૂરિયાતમંદ લોકો જેવા કે વિકલાંગો, વૃદ્ધો, ગર્ભવતી મહિલાઓ અને બાળકોને પ્રાથમિકતાના ધોરણે સુરક્ષિત જગ્યાએ પહોંચાડવા
- બીજા અલગ અલગ જૂથો કે સમૂહો સાથે સંકલન કરતા રહેવું
- આપત્તિને લગતી જરૂરી માહિતી મેળવતા રહેવું

આફત પછી

- નુકસાનનું આંકલન કરવું
- આકલન પ્રમાણે સરકારી વળતર આપવું
- પુનઃવશન, પુનઃનિર્માણની યોજના ચલાવવી

શોધ અને બચાવ કાર્યમાં મુખ્યત્વે ત્રણ તબક્કાઓનો સમાવેશ થાય છે.

1. પરિસ્થિતિનું આંકલન
2. શોધ - કૌશલ્યબદ્ધ રીતે બહાર કાઢી પ્રાથમિક ઉપચાર આપવો
3. બચાવ - જરૂર પડ્યે વધુ મેડિકલ સારવારની વ્યવસ્થા કરવી

પરિસ્થિતિના આંકલન માટે કુલ નવ પગલાં છે:

૧. બનાવ વિશેની બધીજ માહિતી એકત્રીત કરવી - બાંધકામનો પ્રકાર, માળખાનો પ્રકાર, હવામાન, આવનાર જોખમો વગેરે
૨. નુકશાનીનું મૂલ્યાંકન કરવું અને માહિતીનું આદાન-પ્રદાન કરવું
૩. શક્યતાઓ તપાસવી
૪. પોતાની ક્ષમતાઓ તપાસવી
૫. કાર્યોની પ્રાથમિકતા નક્કી કરવી
૬. નિર્ણય લેવો
૭. કાર્ય યોજના તૈયાર કરવી
૮. યોજનાનો ત્વરીત અમલ કરવો
૯. પ્રગતિ ચકાસવી

શોધ પદ્ધતિ

૧. વ્યક્તિને મોટેથી બોલાવવા
૨. પદ્ધતિસરની શોધ પદ્ધતિ અપનાવવી
૩. હલન ચલન સાંભળી શકાય તે માટે વચ્ચે-વચ્ચે અટકો
૪. વ્યક્તિને ત્રણ બાજુએથી કવર કરો
૫. શોધાઈ ગયેલા વિસ્તારને નક્શામાં માર્ક કરતા રહો
૬. દરેક કાર્યોનું સમયાંતરે રીપોર્ટીંગ કરતા રહો
૭. તમારી મર્યાદાઓ ઓળખો અને સલામતિ ને અનુસરો

વ્યક્તિને બચાવવાની રીતો

- રસ્તાઓ પરની અડચણો દૂર કરવી
- યોગ્ય સાધન સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો
- કાટમાળ હટાવવો

બચાવ કાર્યમાં સલામતીના પગલાઓ

- જોડીમાં કામ કરો
- ભયજનક માળખામાં પ્રવેશ ન કરવો
- હંમેશા ઘુંટળ વાળીને તેમજ વ્યક્તિની વધુને વધુ નજીક રહીને જ ઉંચકવાનું કાર્ય કરવું
- ક્ષમતા કરતા વધારે ઊંચકવાની કોશિષ નકરવી

વ્યક્તિને બહાર કાઢવાની પધ્ધતીઓ

- એક વ્યક્તિ દ્વારા ઉંચકવો
- એક વ્યક્તિ દ્વારા પીઠ પાછળ ઉંચકવો
- બે વ્યક્તિ દ્વારા ઉંચકવો
- ખુરશી વડે ઉંચકવો
- ધાબળા વડે ઉંચકવો
- ધાબળા વડે ખેંચવું

શોધ અને બચાવ માટે નીચે મુજબ સાધન સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે .

- લાઈફબોય રીંગ
- લાઈફ જેકેટ
- સેફ્ટી બેલ્ટ (હાર્નેસ)
- દોરડું જાડું - 50 મીટર
- દોરડું પાતળું- 50 મીટર
- હેલ્મેટ
- સર્ચ લાઈટ
- ટોચ
- ગમ બૂટ
- ચમકતું સેફ્ટી જેકેટ
- વ્હિસલ
- મજબૂત ધાબળો

પ્રાથમિક સારવાર

ઈમરજન્સી વખતે લોકોના મૃત્યુ મુખ્યત્વે ત્રણ કારણોથી થાય છે

કારણ-1 શરીરના અગત્યનાં અંગોમાં વધુ પડતું નુકશાન જેને લીધે ગણતરીની મિનિટમાં જ માનવ મૃત્યુ

કારણ-2 વધુ પડતા રક્તસ્રાવને લીધે થોડા સમય માં મૃત્યુ

કારણ-3 સિસ્ટમ ફેઇલ થવાને લીધે અથવા ચેપ લાગવાને લીધે થોડા દિવસમાં મૃત્યુ

સામાન્ય પ્રાથમિક સારવાર આપવાથી બીજા અને ત્રીજા કારણને લીધે થતા મૃત્યુમાં 40% નો ઘટાડો કરી શકાય છે.

તબીબી કટોકટીમાં શ્વાસનમાર્ગની અડચણો, રક્તસ્રાવ, આઘાત એ હંમેશા જીવન માટે જોખમી બની રહે છે.

જીવન બચાવ કૌષલ્ય

- શ્વાસમાર્ગ ખોલવો અને શ્વાસોચ્છવાસ પુનઃ ચાલુ કરવા
- તીવ્ર રક્તસ્રાવ બંધ કરવો
- વ્યવસ્થિત રક્તપરિભ્રમણ માટે મદદ કરવી જેથી આઘાત માથી બચી શકાય

વ્યક્તિને પ્રાથમિક સારવાર આપતી વખતે હંમેશા સલામતીના સાધનો હાજર હોય તો અવશ્ય પહેરવા

શ્વાસમાર્ગ ખોલવો

વ્યક્તિના શ્વાસમાર્ગને ખોલવા માટે વ્યક્તિના કપાળ પાછળ – હડપચી ઉપર એ મુખ્ય પધ્ધતિ છે જેમાં નીચે મુજબના સોપાનોને અનુસરવામાં આવે છે.

પગલુ-1 વ્યક્તિના ખંભાને થપ-થપાવવો અને હાકલ મારવી “એ ભાઈ/બહેન... શું થયું?”

પગલુ-2 જો વ્યક્તિ પ્રતિભા ન આપે તો તમારો એક હાથ તેના કપાળ પર મુકો.

પગલુ-3 તમારી બે આંગળી હડપચી નીચે મુકીને ઝડબુ પાછળ ધકેલો.

પગલુ-4 છાતી પરનું હલનચલન નીહાળો.

પગલુ-5 નાક અથવા મો દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસની ક્રીયાઓને સાંભળો.

પગલુ-6 પેટનું હલનચલન નીહાળો.

રક્તસ્રાવ ને રોકવો

માનવ શરીરમાંથી રક્તસ્રાવની ગંભીરતા મુખ્યત્વે લોહી ક્યાંથી અને કેટલું વહે છે તેના પર નિર્ભર છે.

ધમની – તીવ્ર રક્તસ્રાવ

શીરા – ધીમો રક્તસ્રાવ

કેશ વાહીનીઓ – ખૂબજ ધીમો રક્તસ્રાવ

માનવ શરીરમાંથી વહેતુ લોહી મુખ્યત્વે ત્રણ રીતે બંધ કરી શકાય છે

1. સીધા દબાણ દ્વારા
2. શરીરના ઘાયલ ભાગને ઉંચો કરીને

3. દબાણબિંદુઓ પર દબાણ આપીને

આઘાતની ઓળખ અને પ્રાથમિક સારવાર

- માનવશરીરમાં આઘાત વખતે નીચે મુજબ નીશાની અને લક્ષણો જોવા મળે છે
- ઝડપી અને ટુંકા શ્વાસોચ્છવાસ
- હથેળીમાં પ્રેસ કરતા રક્તનું પાછા ફરવામાં 2 સેકન્ડથી વધુ સમય લાગવો.
- સામાન્ય કાર્ય કરવા અસમર્થ હોવું. દા.ત. મારો અંગૂઠો દબાવો.
- ચામડીના રંગમાં ફેરફાર

અઘાતની પ્રાથમિક સારવાર સમયે નીચે મુજબ પગલા અનુસરવાના હોય છે .

પગલુ-1 વ્યક્તિને ચત્તો સુવડાવો અને ઈમરજન્સી એમ્યુલન્સને ફોન કરો, પગને થોડા ઉંચા કરો અને શ્વાસ માર્ગ ખુલ્લો રાખો.

પગલુ-2 રક્તસ્રાવને બંધ કરો.

પગલુ-3 શરીરનું તાપમાન જળવાય તે માટે શરીરને ધાબળો રજાઈ વગેરેથી વીંટાળવું

પગલુ-4 વ્યક્તિને મો વાટે કાંઈ આપવું નહીં.

ટ્રીઆજ

1. કટોકટી સમયે જ્યારે ઘાયલોની સંખ્યા વધારે હોય ત્યારે લોકોના જીવ બચાવવા તેમજ ખૂબજ ગંભીર વ્યક્તિને ઝડપથી સારવાર મળી રહે તે હેતુથી ટ્રીઆજ પધ્ધતી અનુસરવામાં આવે છે .
2. કટોકટી સમયે ખૂબજ ગંભીર દર્દીઓને પ્રાથમિક અને ઝડપી સારવાર મળી રહે તેવા પ્રયાસ કરવા
3. બધા ઘાયલ લોકો માંથી ચાલી શકે તેવા દર્દીઓને અલગ તારવી તેઓને કેટેગરી-3 માં મૂકો.
4. ખૂબ જ ગંભીર દર્દીઓને કેટેગરી-1 માં મૂકી ઝડપથી હોસ્પિટલ પહોંચાડો.
5. ચાલી ન શકતા હોય તેમજ ઓછા ગંભીર દર્દીઓને કેટેગરી-2 આપી બીજા તબક્કામાં હોસ્પિટલ પહોંચાડો.
6. અંતમાં કેટેગરી-3 ધરાવતાં દર્દીઓને હોસ્પિટલ પહોંચાડો.

મૃતક જાહેર કરાયેલા લોકોને હોસ્પિટલ પહોંચાડો. મૃતક લોકોને હોસ્પિટલ પહોંચાડવા માટે ક્યારેય પ્રાથમિકતા આપવી નહીં.

રાહત વિતરણ અને સંગ્રહ:

આફત સમયે લોકોને જીવન જરૂરી વસ્તુઓનું વિતરણ કરવું એ ઈન્ટર એજન્સી ગ્રુપ દ્વારા સ્વીકારાયેલ સ્વૈચ્છીક જવાબદારી છે .

સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ દ્વારા મુખ્યત્વે રાહત સામગ્રીઓનું વિતરણ કરવામાં આવે છે તેમજ સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ દ્વારા રાહત સામગ્રીઓ મોકલવામાં આવે છે. શિયાળામાં ધાબળા વિતરણ, સ્થાનિક સ્તરે ગરીબ લોકોને જરૂરિયાત મુજબની વસ્તુઓ અને ફૂડ પેકેટના વિતરણ વગેરે માટે ભંડોળ એકત્રિત કરવું તેમજ સામાનની વ્યવસ્થા કરવી તેની જવાબદારી સ્વૈચ્છીક સંસ્થાના હોદ્દેદારોની રહે છે. સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ દ્વારા રાહત સામગ્રી જે- તે વિસ્તારની જરૂરિયાત અનુસાર સ્થાનિક સમુદાય પાસેથી મેળવેલા અનુદાન દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે.

લાભાર્થી: સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ માટે લાભાર્થી એટલે જે આફતથી સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત હોય, જેને સૌથી વધુ મદદની જરૂરિયાત હોય અને જેને બીજુ કોઈ મદદ કરવાવાળુ ના હોય તેવા લોકો.

પાણી અને સ્વચ્છતા

સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ દ્વારા પીવાના પાણીની લાંબા ગાળાની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા તેમજ જન આરોગ્યની સુખાકારી માટેના પગલા લેવામાં આવે છે. વોટર એન્ડ સેનિટેશન દ્વારા નક્કી કરાયેલા જુદા જુદા પાણી સુદ્ધિકરણના મશીનો જેવાકે નોમાડ, સેત, એલએમેસ, નોરીડ, એક્વા વગેરે વડે સ્થાનિક સ્ત્રોતોમાંથીજ પાણી પીવાલાયક બનાવી લોકો સુધી પહોંચતુ કરવામાં આવે છે તેમજ લોકોનું સ્થાનિક રીતે આરોગ્ય જળવાય તે બાબતે જન જાગૃતિનું અભિયાન ચલાવવામાં આવે છે.

હંગામી આવાસ

આફતગ્રસ્ત લોકોની આવાસની જરૂરિયાત પહોંચી વળવા માટે એક આવાસ કીટ આપવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે લોકો આવાસની આવેજી તરતીકે તંબુ વિતરણ ની માંગ કરતાં હોય છે. પરંતુ અનુભવને આધારે સમજાયું છે કે તંબુમાં લોકો એક અઠવાડીયાથી વધુ સમય માટે રહેવાનું પસંદ નથી કરતાં આથી જુદી જુદી સંસ્થાઓ દ્વારા આવાસ કીટ આપવામાં આવે છે જેથી લોકો સ્થાનિક રીતેજ તે કીટનો ઉપયોગ કરીને પોતાની રીતે હંગામી આવાસ બનાવી લેય છે. આવાસ કીટમાં મુખ્યત્વે નીચેની વસ્તુઓ આપવામાં આવે છે.

1. તાડપત્રી
2. મોટુ દોરડું
3. નાના દોરડા

4. હથોડી
5. ટુંકા હાથાવાળુ ધારીયુ
6. નાનો પાવડો
7. જુદી જુદી જાતના ખીલ્લાઓ

મનો-સામાજિક મદદ

આફતગ્રસ્ત લોકો માટે આ ખૂબજ આવશ્યક અને લાંબા ગાળાની મદદ છે. ઇન્ડિયન રેડ ક્રોસ સોસાયટી દ્વારા આ કાર્ય પોતાન સ્વયં સેવકો થકી કરવામાં આવે છે. આ મદદ દરેક સ્તરે જરૂરિયાત આધારિત લોકોને આપવામાં આવે છે. આફત સમયે સ્વૈચ્છીક સંસ્થાઓ દ્વારા નીચે મુજબની વસ્તુઓનું જરૂરિયાત આધારિત વિતરણ કરવામાં આવે છે.

- તાડપત્રી
- વાસણ કીટ
- કપડા
- ટુવાલ
- ધાબળા
- ટોચ
- ડોલ
- તૈયાર ફૂડ પેકેટ
- રાશન કીટ
- કેરોસીન
- અન્ય જરૂરિયાત આધારીત વસ્તુઓ..

આફત સમયે ઝડપથી બગડી જાય તેવો ખોરાક સ્થાનીક સ્તર સિવાય સ્વિકારવો નહીં
દા.ત. દૂધ

પ્રકરણ ૭ આપદામાં નુકશાનની - આકરણી

આપદા પહેલા દરમ્યાન અને પછી નુકસાનીની ઘણીજ સંભાવના છે. જેના બે પ્રકાર છે.

૧. ટૂંકા ગાળાનું અને લાંબા ગાળાનું નુકસાન
૨. ટૂંકા ગાળાની નુકસાની વધુમાં વધુ એક અઠવાડિયાની ગણી શકાય
૩. લાંબા ગાળાની નુકસાની જીવનભરની હોઈ શકે

ટૂંકા ગાળાની નુકશાનીમાં આવાસની નાની મોટી નુકશાની જેવી કે ઘર વખરી, માલ મિલકત, જાહેર સેવાઓ, રોજગારી, વીજળીના થાંભલા પડવા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેમજ લાંબા ગાળાની નુકશાનીમાં આવાસ પડી જવું, ઘરના મુખ્ય કમાનરનું મૃત્યુ થવું, ખેતી વાડીનું સંપૂર્ણ ધોવાણ થવું, શરીરનું એવું અંગ જેના દ્વારા રોજગારી મેળવી શકાતી હતી તે અંગ ગુમાવવું, માનસિક રોગો વગેરે આવે છે. સામાન્ય રીતે નુકશાની ચોક્કસ વર્ગ કે જે ગરીબ છે મજૂરી કરીને પેટીયું રળે છે. જેમની પાસે સંશાધનોનો અભાવ છે, કામનાર એક છે. રોજગારીના સાધનો સીમિત છે તેવા લોકોને આનો ધક્કો વધુ લાગે છે. આવા લોકો માટે “ ખોટા ભલે લઈ જાય પણ સાચા રહી ના જાય” તે માટે સર્વે ચોકસાઈ પૂર્વક થવો જોઈયે. તેમ છતાં ગ્રામ્ય કક્ષાએ સર્વે પહેલા યાદી બનાવવાનું કામ તંત્રએ સંવેદના સાથે કરવું જરૂરી છે. યાદી તૈયાર કરવી અને તંત્રને સરવેમાં મદદ કરવી જેમાં ૧. નબળા વર્ગ ૨. અક્ષમ લોકો ૩. કાચા મકાન સુવિધાઓનો અભાવ હોય ૪. મહિલાઓ ૫. વિકલાંગ લોકો ૬. વૃદ્ધો ૭. છેવાડાના વંચિત લોકોના વિસ્તારને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈયે.

સર્વેમાં આ ફેક્ટર્સ યાદ રાખવા જરૂરી છે.

૧. કેટલું નુકસાન થયું છે.
૨. કેવા પ્રકારનું નુકશાન થયું છે. માલ મિલકતનું કે શારીરિક નુકશાન/ જાનહાનિ વગેરે.
૩. નુકશાન ક્યાં થયું છે? વિસ્તાર કયો છે.
૪. નુકશાન કોને થયું છે. જરૂરિયાતમંદ લોકો કે સમૃદ્ધ લોકો ને

સર્વે દ્વારા ટૂંકા ગાળાની નુકશાનીમાં સુવિધા તત્કાળ ઊભી કરવી જોઈયે જેવીકે રશન-પાણી, દવા તેમજ મેડિકલ સુવિધાઓ ઘરવખરીનો સામાન રોજગારી, લાઇટ, રોડ-રસ્તા, આરોગ્યની સુવિધાઓ તેમજ શિક્ષણની સુવિધાઓ વગેરે.

લાંબા ગાળાની નુકશાની

૧. સરકારી આવાસ/ ઇમારત
૨. માનવ મૃત્યુ
૩. પર્યાવરણ તેમજ શિક્ષણ સેવાઓ
૪. સારવાર તેમજ મેડિકલ સહાય

લોસ અને ડેમજની વાત સમજવી દા. ત. હાથ ગુમાવવો એ ડેમજ છે. તેમજ રોજગારી ગુમાવવી એ લોસ છે.

આફત/ રાહત માટેના કોડ ઓફ કંડક્ટ

1. માનવતાવાદી વલણ
2. ભેદભાવથી પર (જરૂરિયાત આધારિત)
3. રાજકીય/ ધાર્મિક બાબતોથી દૂર
4. વિદેશ નીતિના હાથ ના બનવું
5. સંસ્કૃતિ રીત રિવાજોનો આદર કરવો
6. સ્થાનિક ક્ષમતાનો ઉપયોગ કરવો.
7. સ્થાનિક લાભાર્થીઓની સામેલગીરી
8. જરૂરિયાત મુજબજ વિતરણ થાય
9. મદદ કરનારા તેમજ મદદ લેનારા બંને પ્રત્યે આદર ભાવ
10. માહિતી પ્રસારણમાં ખાસ ગંભીરતા લેવી.

તંત્ર તરફથી તત્કાળ જાહેર કરાયેલા રાહતદાતા તરફથી મળેલ સહાય પછી જે તે નુકશાની માટે તંત્ર સાથે સંકલન કરવું જરૂરી છે. પાણી પુરવઠા યોજના, રોજગારી યોજના જેમકે આવાસ યોજના, આરોગ્ય વિષયક સેવાઓ, ખેતીવાડી યોજના, સિંચાઈ યોજના, તેમજ રેશનિંગ સુવિધા. અંતમાં સતત એ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. કે નુકશાન થયેલા પરિવારના જીવન ધોરણમાં improvement આવે અને તે રાબેતા મુજબ અને સારી રીતે જીવન જીવતો થાય, આ ત્યારેજ બને જ્યારે સ્વયંસેવક સંવેદનશીલ હોય અને ગૌરવ સાથે એ પ્રયત્ન એક સ્વયં સેવક દ્વારા કરવામાં આવે.

પ્રકરણ ૮ રીકવરી - (પુનઃનિર્માણ, પુનઃસ્થાપન અને પુનવર્સન)

સામાન્ય રીતે કોઈપણ આફત કે દુર્ઘટનાથી જાન માલ મિલકત, માળખાગત સુવિધાઓ અને પર્યાવરણ વગેરે અનેક પ્રકારે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ નૂકસાન થતુ હોય છે. થયેલા આ નૂકસાન સામે બેઠા થવાની પ્રક્રિયાને રીકવરી કહી શકાય. રીકવરી ટૂંકાગાળા અને લાંબાગાળાની હોય છે. સામાન્ય રીતે નબળા વિસ્તારો અને માણસોને આપત્તિથી થયેલા નૂકસાનથી ફરીથી બેઠા થવાની ક્ષમતા ઓછી અને ધીમી હોય છે. જેથી તેઓને વિશેષ મદદ કરવાથી તેમની રીકવર થવાની પ્રક્રિયા ઝડપી અને ટૂંકી બની શકે છે.

રીકવરી માટે મુખ્યત્વે નીચે મુજબની કામગીરી કરી શકાય.

- નૂકસાન આંકલન ના આધારે તેને રીકવર કરવાના વિવિધ કામ અને પાસાથી જોડવા.
- આપત્તિઓમાં ઘણીવાર નૂકસાન આંકલનમાં કોઈ કારણસર સમાવેશ ન થયો હોય પરંતુ સાચી રીતે નૂકસાન થયુ હોય તેવા યોગ્ય પરિવારો, સમૂહ કે પ્રદેશો, વિસ્તાર વગેરેને આવરી લેવાના પ્રયાસો કરવા.
- ડેમેજ અને લોસ ના સિધ્ધાંત મુજબ (ડેમેજ) નૂકસાન જે પ્રત્યક્ષ છે દાત. કોઈએ એક હાથ ગુમાવ્યો હોય, જેમાં હાથ ને નૂકશાન છે જેનું વળતર હોય. પરંતુ હાથ ગુમાવવાને કારણે કાયમી કામ નહીં કરી શકે અને બીજી કેટલીય બાબતોથી તેમને સહન કરવુ પડશે તેને લોસ કહેવાય.
- આફત પૂર્વે, આફત દરમ્યાન અને આફત પછી અને વિકાસ આ ચક્રને સમજવુ. રીકવરી દરમ્યાન એવા અભિગમથી કાર્ય પ્રક્રિયા કરવી જેથી વિકાસના કાર્યમાં આફત જોખમ ઘટાડાના દ્રષ્ટીકોણનો સમાવેશ હોય.
- આફતથી થયેલ નૂકશાનમાં પ્રાથમિકતા મુજબ તબક્કાવાર રીકવરી પ્રક્રિયા ચાલે છે. જેમ કે, તત્કાલ જાનહાની ઇજાગ્રસ્તોને શોધ બચાવ સાથે મેડિકલ મદદ કરવી જેમાં ઓછી ઇજા કે નૂકસાનની રીકવરી થોડા સમયમાં થઈ જતી હોય છે. જ્યારે વધુ પડતી ઇજા અને નૂકસાનની રીકવરી લાંબે ગાળે થતી હોય છે.
- આવાસ રહેઠાણને થતા નૂકસાનમાં શરૂઆતમાં હંગામી અથવા અમુક સમય માટે રહી શકાય તેવી આવાસની વ્યવસ્થા હોય છે. જેમાં સરકાર તરફથી આર્થિક સહયોગ તેમજ અન્ય એજન્સીઓ પણ બાંધકામ માલ સામગ્રી સહયોગ કરતા હોય છે. જેને આપણે ટૂંકા સમય માટે આવાસની રીકવરી કહી શકીએ. ત્યારબાદ કાયમી આવાસ બાંધકામ માટે

બાંધકામની તકનીકી બાબતો સાથે સુરક્ષીત આવાસ બાંધવાની પ્રક્રિયા થાય છે જેને લાંબાગાળાની આવાસની રીકવરી કહી શકાય.

ઉપરોક્ત ઉદાહરણોની જેમ માળખાગત સુવિધાઓ જેવી કે પાણીની વ્યવસ્થાને નૂકસાન, રસ્તાઓ ને નૂકસાન, જાહેર બિલ્ડિંગોને નૂકસાન, જમીન જંગલ પર્યાવરણને નૂકસાન વગેરે તમામ પાસાઓના નૂકસાનને ટૂંકાગાળાની રીકવરીના કામ અને લાંબાગાળાના ગાળાની રીકવરીની પ્રક્રિયા થતી હોય છે.

આમ વિવિધ સેક્ટરમાં થયેલા નૂકસાનથી બેઠા થવાની અથવા તો પુનઃ સારી સ્થિતિમાં બેઠા થવાની પ્રક્રિયાને રીકવરી કહેવાય જે ટૂંકા સમયની અને લાંબા સમયની પ્રક્રિયાથી થતી હોય છે. આપણે તેને સમયના તબક્કા મુજબ પણ જોઈ શકીએ છીએ.

- ભૂતકાળની વિવિધ આપત્તિઓની અસરોના અનુભવોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આપત્તિની વિવિધ વિપરીત અસરોથી ટૂંકા અને લાંબાગાળાની રીકવરી પ્રક્રિયા કેવી હોય છે. જેમાં છેલ્લા 20 વરસની મોટી મોટી કુદરતી આફતો પછી રીકવરીની પ્રક્રિયાઓથી ઘણું બધું શીખવાનું મળ્યું છે. અને તેના અનુભવોથી પુનઃ બેઠા થવાની અથવા મૂળ સ્થિતિથી સારી સ્થિતિ સુધી પહોંચવાની ગતિમાં પણ ઘણી અસરકારકતા આવી છે.
- આફત બાદની પુનર્નિર્માણની પ્રક્રિયાના અનુભવોમાં વિવિધ અભિગમને જોઈ શકાય. જેમ કે શરૂઆતમાં આપત્તિઓના રિસ્પોન્સને રાહત કાર્ય પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું. દા.ત. દુષ્કાળ. એવા પ્રદેશો જ્યાં દુષ્કાળ આવે ત્યારે રાહત કાર્યો, કુડ ફોર વર્ક જેવી ટૂંકા ગાળાની મદદ કરવામાં આવતી જેથી અસરગ્રસ્તોનો એ સમય પુરતો બચાવ થઈ શકે. પરંતુ દુષ્કાળ ની સંભાવનાઓ ઓછી થઈ શકે તેવા લાંબાગાળાના કાર્યો વિશે બહુ ખાસ વિચારાતું ન હતું.
- છેલ્લા બે દાયકાના આપત્તિઓના અનુભવે આફત વ્યવસ્થાપન, પૂર્વ તૈયારી, આફત દરમિયાન રીસ્પોન્સ, આફત બાદ પુનર્નિર્માણ ની નિતીઓ અને કાયદાઓ અમલમાં આવ્યા છે.
- સમુદાય આધારિત આફતમાં જોખમ ઘટાડાનો અભિગમ અસરગ્રસ્ત વિસ્તાર, સમૂહ અને આફત વ્યવસ્થાપન ની વ્યવસ્થાઓને આફતના સામના માટે સક્ષમ થવા પર ભાર મૂકે છે.

- આફત જોખમ ઘટાડા માટેના અવિરત કાર્યો, મોક ડ્રીલ, આફત જોખમ ઘટાડાના નિયમિત કાર્યો સમુદાયને આફતના સામના માટે તૈયાર કરે છે.

સામાન્ય સમયે કરવાના કામો

સામાન્ય રીતે આફત રીસપોન્સમાં પૂર્વ ચેતવણી, સલામત સ્થળે જવું, બચાવ, રાહત અને હંગામી આવાસ ની કામગીરીમાં શરૂઆતમાં તત્કાલ માનવીય મદદ પહોંચતી હોય છે. કેસ ડોલ્સ, પશુ સહાય, ખેતી, માળખાકીય સુવિધાઓને કાર્યરત કરવાની કામગીરી શરૂઆતના તબક્કામાં ઝડપથી થતી હોય છે. ત્યારબાદ લાંબા સમય માટેની કામગીરીની વ્યવસ્થા તંત્ર દ્વારા થતી હોય છે. લાંબાગાળાની પુનર્નિર્માણની કામગીરીમાં સરકારી વહીવટી વિભાગો સિવાય અન્ય બહુ જૂજ એજન્સીઓ કાર્યરત રહે છે. પરિણામે ઘણીવાર પુનર્નિર્માણમાં નિરંતરતા અને સંપૂર્ણ રીકવરી મુશ્કેલ થતી હોય છે.

આપત્તિની અસર અને તેમાંથી બેઠા થવાની સ્થિતિ સમુદાય અને પ્રદેશની અલગ અલગ હોય છે. અનુભવે એ પણ સમજાય છે કે જો સામાન્ય સમયમાં ગામની માળખાગત સુવિધાઓ, મૂળભૂત સેવાઓ, શિક્ષણ, આરોગ્યની સેવાઓ, સમાજ સુરક્ષા અને કલ્યાણની યોજનાઓ વગેરેને વધુ અસરકારક બનાવીએ તો આફતનાં સામના માટે તે ઘણી ઉપયોગી રહી શકે છે. વળી સામાન્ય સમયની આ સુવિધાઓ, સેવાઓને આફતના સમયમાં કાર્યરત રહે તેવું આયોજન ગામ અને સમુદાયમાં આપત્તિના જોખમ અને પ્રભાવને ઘટાડે છે.

આ પરિપેક્ષમાં સમુદાયમાં આફત જોખમ ઘટાડાના વિચાર અને તેને સંબંધીત સતત કામ કરવાથી સમુદાય અને સ્થાનિક વ્યવસ્થાઓને આપત્તિઓના સામના માટે સક્ષમ બનાવવી અનિવાર્ય છે. આપણે સામાન્ય સમયમાં કેવા-કેવા કાર્યો કરવા જેથી સ્થાનિક સ્તરે આફત સામે ટકી શકવાની વ્યવસ્થાઓ મજબૂત બની શકે. જેમાં નીચે મુજબની કામગીરીઓ કરવી જેવી કે,

માળખાગત સુવિધાઓ: ગામની આસપાસના વિસ્તારની માળખાગત સુવિધાઓને સામાન્ય સમયે મજબૂત કરવાના કામ. આફત સમયે આ સુવિધાઓ સલામત રહે અને કાર્યરત રહી શકે તેનું આયોજન. આ સાથે તે સુવિધાનું વૈકલ્પિક આયોજન કરવું.

ગામની મૂળભૂત સેવાઓ: ગામની મૂળભૂત સેવાઓને સામાન્ય સમયે અસરકારક બનાવવાના કામો તેમજ જરૂરીયાત મુજબની નવી વ્યવસ્થાઓનું આયોજન. જેવી કે પીવાના પાણીની

વ્યવસ્થા, આંતરીક રસ્તાઓ, ગટર અને પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા, આંગણવાડીની સેવાઓ, આરોગ્યની વ્યવસ્થા, જાહેર અનાજ વિતરણની વ્યવસ્થા, પશુ સારવાર, શિક્ષણની સેવાઓ. આ સિવાય તમામ ગામની જાહેર સેવાઓને અસરકારક બનાવવા માટે સંબંધિત સેવા આપનાર સાથે સંવાદ સંકલન કરવું. સેવાઓ અસરકારક બની શકે તે માટે સહકાર આપવો. ઇમરજન્સીમાં આ સેવાઓ કેવી રીતે મળતી રહે તેનું આયોજન અને વૈકલ્પિક વ્યવસ્થાઓ અંગેનું આયોજન કરવું.

સરકારશ્રીની વિવિધ યોજનાઓ: સરકારશ્રીની વિવિધ યોજનાઓની જાણકારી અને જરૂરીયાત વાળા પરિવારોને તેનો લાભ મળી શકે તે માટેની કામગીરી કરવી. વિવિધ યોજનાઓ જેવી કે રોજગારલક્ષી યોજનાઓ, સમાજ સુરક્ષા અને સમાજ કલ્યાણની યોજનાઓ, ખેડૂતલક્ષી યોજનાઓ, આરોગ્યલક્ષી યોજનાઓ, જમીન સુધારણાની યોજનાઓ, ખેતી અને પશુપાલનની યોજનાઓ વગેરે.

ગ્રામ વિકાસના કાર્યો: ગ્રામ વિકાસના કાર્યો સાથે આફત જોખમ ઘટાડાના કાર્યો, ક્લાઇમેટ ચેન્જની વિપરીત અસરને ઘટાડવાના કાર્યોને મજબૂત બનાવવાના કાર્યો. પર્યાવરણ, જળ, જમીન, જંગલ, પશુઓને બચાવવાના કાર્યો કરવા. આ અંગે ગ્રામ સમુદાયમાં અવિરત જન જાગૃતિના કાર્યો કરવા. તેમજ સમયાંતરે તેની મોકડૂલી કરવી.

સંવાદ સંકલન: ગામ, તાલુકા અને જિલ્લા સ્તરે કાર્યરત વિવિધ વિભાગો, એજન્સીઓ, લોક સંગઠનો, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ સાથે સતત સમયાંતરે સંવાદ સંકલન કરવું.

ઉપરોક્ત પાંચેક મુખ્ય કાર્યક્ષેત્રમાં નીચે મુજબની કામગીરીઓ કરી શકાય. આ કામગીરીઓ સિવાય ઉપરોક્ત પાસાઓને લગતી એવી તમામ કામગીરી કરવી જેથી ગામ, સમુદાય અને આપસાસના વિસ્તારો આફતના સામના માટે સક્ષમ બની શકે.

- ગામની જાહેર બિલ્ડીંગો અને માળખાગત સુવિધાઓની માહિતી એકત્ર કરવી. જેવી કે પીવાના પાણીની સુવિધાઓ કેવી છે સામાન્ય સમયે અને ઇમરજન્સી સમયે કેવી મુશ્કેલી પડે છે કે પડી શકે છે તેનું આંકલન કરવું. તેને મજબૂત કરવાના કામ કરવા.
- રસ્તાઓ, પુલ, નાળાઓ, વોકળાઓ, તળાવ વગેરેની વ્યવસ્થાનું આંકલન કરવું. આ સુવિધાઓની સારી અને નબળી બાબતોની નોંધ કરવી, વિકાસના કાર્યોથી જોડાણ કરવું. આફત દરમિયાન સેવાઓ અવિરત રહે તેનું આયોજન કરવું.

- ગામના નીચાણવાળા અને જોખમમાં રહેતા વિસ્તારો, ફળિયાઓ કે એવી જગ્યાઓ જ્યાં કોઇને કોઇ જોખમ હોય તેને ઓળખવા અને તે કેમ જોખમી છે તેના વિશે લખવું. ભૂતકાળના આપત્તિના અનુભવો પરથી પણ માહિતી મળી શકે. આ સિવાય રૂબરૂ મુલાકાત, સ્થળ તપાસ તેમજ આસપાસના રહીશો પાસેથી જાણકારી મેળવવી. તેની વ્યવસ્થિત માહિતી લખી ચર્ચા કરવી. સંબંધિત વિભાગ અને ગ્રામ પંચાયતને જાણકારી આપવી.
- વિવિધ આપત્તિમાં સલામત સ્થળોની જાણકારી મેળવવી, સલામત સ્થળ સુધી સરળતાથી પહોંચી શકાય તે સુનિશ્ચિત કરવું. સલામત સ્થળે પાણી, શૌચાલય, રહેઠાણ અને અન્ય મૂળભૂત સુવિધાઓ મળી શકશે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવી તથા સ્થાનિક પંચાયતને જાણ કરવી તેમજ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ થઇ શકે તેવા પ્રયાસો કરવા સહકાર આપવો.
- શાળા અને અન્ય ભવનો, સાર્વજનિક મકાનોનું આંકલન કરવું અને સારી અને સલામતી માટે જરૂરી બાબતોની નોંધ કરવી. તેને વિવિધ યોજના અને ગ્રાન્ટ સાથે જોડી મજબૂત કરવી.
- ગામનો આફત વ્યવસ્થાપન પ્લાન જોઇ લેવો તેને અપડેટ કરવામાં સહકાર આપવો.
- ગામની ટાસ્ક ફોર્સની માહિતી મેળવી તેને જરૂરી જાણકારી અને કૌશલ્ય માટે સહયોગ કરવો. વિવિધ વિભાગોથી જોડાણ કરવું.
- ગામના ઇમરજન્સીમાં ઉપયોગી સંશાધનોની યાદી તૈયાર કરવી.
- ગામમાં નબળા વંચિત પરિવારોની કૌટુંબિક માહિતી તેમની અક્ષમતા અંગેની વિગતો વગેરે માહિતી મેળવી રાખવી તથા માહિતીને નિયમિત સમયે અપડેટ કરવી. પરિવારો જેવા કે વિકલાંક, નિરાધાર વૃદ્ધ, એકાંકી મહિલા, વિધવા જેઓ પોતે ઘરની જવાબદારી નિભાવતા હોય અને તકલીફમાં રહેતા હોય, જરૂરીયાત વાળા અનાથ બાળકો, ગંભીર બિમારી ધરાવતા જેવાં કે ટી.બી. કેન્સર કે અન્ય બિમારી, સામાન્ય બિમારી જેમાં નિયમિત દવાઓની જરૂરત રહેતી હોય જેમ કે હાર્ટ એટેકવાળા વ્યક્તિઓ, બી.પી., ડાયાબીટીસ વગેરે. જેથી ઇમરજન્સી સમયે તેઓને જરૂરી મદદ પહોંચાડી શકાય.
- પૂર્વ ચેતવણીની વ્યવસ્થાઓ સમજવી અને તે મુજબ વ્યવસ્થાને મજબૂત કરવાનું કામ કરવું.
- ગામના તમામ આવાસો, મકાનો, છાપરાઓ, કાચા તેમજ પાકા તમામ મકાનોની માહિતી એકત્ર કરવી. તેની યાદી તૈયાર કરવી. વિવિધ આપત્તિઓ જેવી કે પુર, વાવાઝોડા, ભૂકંપ, આગ વગેરે જેવી આપત્તિમાં અસુરક્ષિત મકાનોનું આંકલન કરી યાદી

તૈયાર કરવી. ક્યાં મકાનમાં સલામતી માટે શુ કરી શકાય તેની માહિતી તૈયાર કરવી. સલામત આવાસ માટે જન જાગૃતિના કાર્યક્રમો કરવા. આવાસ ન ધરાવતા અને યોગ્યતા ધરાવતા પરિવારોને પી.એમ.આવાસ તેમજ અન્ય આવાસ સહાય સાથે જોડવા.

- ગામમાં ટાસ્કફોર્સ સાથે વિવિધ જાણકારી અને આવડત ધરાવતા વ્યક્તિઓ, કારીગરો વગેરેની જાણકારી રાખવી અને તેમને કૌશલ્ય તાલીમથી જોડવા. આપત્તિની પૂર્વ તૈયારી, બચાવ, સલામત સ્થળે જવું,
- ગામમાં પાણી, ગટર, વીજળી રસ્તાઓ વગેરે સેવાઓની વ્યવસ્થાઓનું આંકલન કરવું. આ સેવાઓના ફાયદાઓ સાથે સેવાને વધુ મજબૂત કરવાના કામની સૂચિ તૈયાર કરવી.

પ્રકરણ ૯ આફતના સમયે મહિલા, બાળકો તેમજ વૃધ્ધોની સંભાળ લેવી

જ્યારે કોઈ આફત ત્રાટકે છે ત્યારે ખાસ કરીને બહેનો અને બાળકોને વધારે અસર થાય છે. અમુક સમાજના રીત રિવાજો અને માન્યતાઓ એવી હોય છે જે બહેનો ને વધારે ની:સહાય કે નબળી બનાવે છે.

સામાન્ય રીતે આપણાં પિતૃસત્તાક માળખામાં ગોઠવાયેલી વ્યવસ્થામાં મહિલા ભાગીદારી ખુબજ ઓછી છે. જ્યારે આફત આવે છે ત્યારે મહિલાઓની જરૂરિયાતો અને તેમના પ્રશ્નો માટે કોઈ ખાસ વ્યવસ્થા હોતી નથી. અને આ કારણથી મહિલા સમુદાય હાંસિયામાં ધકેલાઈ જાય છે.

સામાન્ય રીતે આ સમય દરમ્યાન સભર્ગા મહિલાઓ અને માસિક ધર્મમાં આવેલી મહિલાઓની પરીસ્થીથી કફોડી હોય છે.

સ્ત્રીઓને ઘણીવાર અસહાય પીડિતા તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓને અસહાય તરીકે નહિ પણ જ્યાં એમની સક્ષમતામાં વધારો કરવાનો હોય તે અને આગેવાની માટે તૈયાર કરીને આવનાર જોખમ સામે લાડવા માટે તૈયાર કરવાની છે. આ માટે તેમના પરિવારોને પણ માનસિક રીતે સકારાત્મક બનાવવી જરૂરી છે.

ખાસ કરીને જે વિધવા મહિલાઓ હોય છે તેઓને પોતાના પરિવારમાં તેમજ સમાજમાં ઘણોજ સંઘર્ષ કરવો પડતો હોય છે. આવી મહિલાઓને ઘણા બંધનો અને મર્યાદાઓમાં રહેવું પડતું હોય છે. તેમના પરિવારો તરફથી પણ મદદ મળતી હોતી નથી. તેઓએ સરકારી સહાય મેળવવાં માટે પણ સંઘર્ષ કરવો પડતો હોય છે.

માટે એ જરૂરી છે કે મહિલાઓ પણ આગેવાની લઈને કાર્ય કરી શકે અને બીજી મહિલાઓને પ્રોત્સાહિત કરી શકે.

ગુજરાતમાં આવેલી આફતો:

ગુજરાત રાજ્ય મોટી સંખ્યામાં કુદરતી અને માનવસર્જિત આફતો માટે સંવેદનશીલ છે.
ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા સામનો કરવામાં આવેલી કેટલીક મુખ્ય આફતો નીચે મુજબ છે.

વર્ષ	આફત	આફતની અસર
૧૯૪૫	સુનામી	મકરાણ ફોલ્ટ લાઇનમાં આવેલા ભૂકંપને કારણે કંડલા પોર્ટના કિનારે 12 મીટરની ઉંચાઈની સુનામી આવી હતી.
૧૯૫૬	ભૂકંપ	અંજાર, કચ્છ - 115 લોકો માર્યા ગયા અને સેંકડો ઘાયલ. એકલા અંજારમાં 1350 ઈમારતો નાશ પામી. (સ્ત્રોત: GSI)
૧૯૭૦	ભૂકંપ	ભરૂચ - અને આસપાસના ગામોમાં 26 લોકોના મોત અને 200 લોકો ઘાયલ. ભરૂચ શહેરમાં ભારે નુકસાન. (સ્ત્રોત: ANSS/ASC)
૧૯૭૨-૭૩	દુષ્કાળ	[સ્ત્રોત: મહેસૂલ વિભાગ - DoR]
૧૯૭૫	વાવાઝોડું	પોરબંદરના 15 કિમી NW - 85 લોકો મૃત્યુ પામ્યા; મિલકતને નુકસાન અંદાજિત રૂ. 750 મિલિયન [સ્ત્રોત: IMD (1999)]
૧૯૭૬	વાવાઝોડું	સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે - 70 લોકોના મોત. 51 ગામો ખરાબ રીતે પ્રભાવિત; 25,000 ઘરોને નુકસાન થયું; 4,500 પશુઓ મૃત્યુ પામ્યા; મિલકતને અંદાજિત રૂ. 30 મિલિયનનું નુકસાન. [સ્ત્રોત: IMD (1999)]
૧૯૭૯	પૂર	મોરબી - ભારે વરસાદ અને એક ડેમ તૂટવાથી - આ પૂરમાં લગભગ 12000 લોકો મૃત્યુ પામ્યા (સ્ત્રોત: મોરબી સિટી વેબ સાઈટ)
૧૯૮૧	વાવાઝોડું	વેરાવળ અને પોરબંદરની પશ્ચિમે - 13,942 પ્રાણીઓના મોત; 1,128 ઝૂંપડાં અને 677 મકાનો ધરાશાયી થયાં; 8,686 ઝૂંપડાં અને 6,034 ઘરોને નુકસાન; 1.18 મીટર હેક્ટર પાકને નુકસાન રૂ. 836 મિલિયન નું નુકસાન. વેરાવળમાં એક જહાજ ડૂબી ગયું [સ્ત્રોત: ગુજરાત સ્ટેટ ગેઝેટિયર (1989)]
૧૯૮૨	વાવાઝોડું	વેરાવળથી પશ્ચિમે કિમી - 6 થી 8 મીટરનો ઉછાળો; 544 મૃત; 0.2 મિલિયન પ્રાણીઓ મૃત્યુ પામ્યા - નુકસાન રૂ. 125 મિલિયન; 60,000 ઝૂંપડા ધરાશાયી; 0.22 મિલિયન ઝૂંપડાઓને નુકસાન; 45,000 મકાનો ધરાશાયી; 0.11 મિલિયન નુકસાન; 2,800 કિમીના રસ્તાઓ ક્ષતિગ્રસ્ત થયા
૧૯૮૩	વાવાઝોડું	સૌરાષ્ટ્રમાં ભારે વરસાદ (બે દિવસમાં 70 સેમી) [સ્ત્રોત: ગુજરાત પ્લાનિંગ એટલાસ (1987)]
૧૯૮૪ -	દુષ્કાળ	સતત વરસાદની ઉણપનો સામનો કરવો પડ્યો, જેમાં 1987 સૌથી

૧૯૮૭		ખરાબ દુષ્કાળનું વર્ષ હતું (ગુજરાત માટે -42% અને સૌરાષ્ટ્ર/કચ્છમાં -74% વરસાદની ખાધ). 1985માં, 12-14 અઠવાડિયાના શુષ્ક સમયગાળાએ 75% થી વધુ પાકને અસર કરી હતી. 1986 અને 1987 દરમિયાન, સમગ્ર ભારત દુષ્કાળથી પીડાય છે, પરંતુ તે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર/કચ્છ પ્રદેશો માટે દીર્ઘકાલીન દુષ્કાળ હતો. [સ્ત્રોત: મહેસૂલ વિભાગ DoR]
૧૯૯૪	રોગચાળો	પ્લેગ- સુરતમાં 49 મૃત્યુ
૧૯૯૬	વાવાઝેડું	દીવ - 14 લોકોના મોત, 1611 મકાનોને નુકસાન [સ્ત્રોત: IMD (1999)]
૧૯૯૩ - ૧૯૯૮	પૂર	ગુજરાત રાજ્યના વિવિધ પ્રદેશો (મહેસૂલ વિભાગ DoR)
૧૯૯૮	વાવાઝેડું	પોરબંદરની ઉત્તરે - 1,173 લોકો મૃત્યુ પામ્યા, 1,774 લોકો ગુમ. અંદાજિત નુકસાન રૂ. 18.65 બિલિયન [સ્ત્રોત: IMD (1999)]
૧૯૯૯	વાવાઝેડું	પાકિસ્તાન સાથેની આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદે - 453 લોકો મૃત્યુ પામ્યા; 5,153 ઈમારતોને નુકસાન થયું અને મિલકતને અંદાજિત નુકસાન રૂ 800 મિલિયન નું નુકસાન [સ્ત્રોત: IMD (1999)]
૧૯૯૯-૨૦૦૦	દુષ્કાળ	250 લાખની વસ્તી ધરાવતા 25 માં થી 17 જિલ્લાના 155 તાલુકાના 9449 ગામો પ્રભાવિત થયા છે. ઘાસચારાનો પાક નિષ્ફળ જવાથી 71.33 લાખની પશુધન વસ્તીને અસર થઈ છે.
૨૦૦૧	ભૂકંપ	કચ્છ - ૧૩૦૦૦ થી વધુ લોકો માર્યા ગયા.
૨૦૦૪	સુનામી	થાઇલેન્ડ, ઇન્ડોનેશિયા, શ્રીલંકા - એક લાખથી પણ વધારે લોકો મૃત્યુ પામ્યા
૨૦૦૫	પૂર	લગભગ 125 લોકો મૃત્યુ પામ્યા
૨૦૦૬	પૂર	સુરત શહેર અને દક્ષિણ અને મધ્ય ગુજરાત - લગભગ ૧૫૦ લોકો પૂરમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા જ્યારે ૧૦૦ થી વધુ લોકો લેપ્ટો સ્પાયરોસિસના પૂર પછીના રોગચાળામાં મૃત્યુ પામ્યા હતા.
૨૦૦૯	હેપેટાઇટિસ બી ફાટી નીકળવો	સાબરકાંઠા જિલ્લો- ૪૫૬ કેસ અને ૮૯ મૃત્યુ
૨૦૧૨-૧૩	દુષ્કાળ	ચોમાસા- ૨૦૧૨ દરમિયાન ગુજરાતમાં વરસાદની તીવ્ર ઉણપ.
૨૦૧૪	વાવાઝેડું	નીલોફર- લેન્ડફોલ પહેલા ચક્રવાતી તોફાનમાં ઝડપથી નબળું પડી ગયું

૨૦૧૫	સ્વાઈન ફ્લૂ	૬૫૯૩ કેસ અને ૪૩૯ મૃત્યુ (માર્ચ ૨૦૧૫ સુધી)
૨૦૧૫	પૂર	૭૦ માનવ મૃત્યુ; ૪૪૩૫૬૩ વ્યક્તિઓ અસરગ્રસ્ત; હજારો પશુઓ અને જંગલી પ્રાણીઓનું નુકસાન; ૩૯૦ ગામોમાં વિનાશ. અસરગ્રસ્ત જિલ્લાઓમાં અમરેલી, ભરૂચ, ભાવનગર, ગીર સોમનાથ, જામનગર, જૂનાગઢ, પોરબંદર, રાજકોટ, સુરત, વલસાડનો સમાવેશ થાય છે.
૨૦૧૫	પૂર	૮૬ માનવ મૃત્યુ અને ૮૯૩૭૩ પ્રાણીઓના મૃત્યુ. સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત જિલ્લાઓમાં બનાસકાંઠા, પાટણ, કચ્છ અને મહેસાણાનો સમાવેશ થાય છે
૨૦૧૬	દુષ્કાળ	૬ જિલ્લાઓ (બનાસકાંઠા, દ્વારકા, કચ્છ, જામનગર, પોરબંદર અને રાજકોટ) ના ૧૧૧૫ ગામોને દુષ્કાળગ્રસ્ત જાહેર કરાયા
૨૦૧૭	પૂર	બનાસકાંઠા, પાટણ, ગાંધીનગર, મોરબી, સુરેન્દ્રનગર, મહેસાણા અને સાબરકાંઠા જિલ્લાઓને અસર થઈ હતી.
૨૦૧૯	દેશવ્યાપી રોગચાળો (કોરોના)	આખા દેશમાં આ રોગચાળો ફેલોયો જેમાં ઘણા લોકો મૃત્યુ પામ્યા.
૨૦૨૨	મોરબી મચ્છુ નદી પર ઝૂલતો પુલ તૂટી પડ્યો	પુલ તૂટી પડવાથી ઘણા મૃત્યુ થયા અને ઘણા લોકોને ઇજા થઈ. મોરબી શહેરમાં ઝૂલતો પુલ તૂટી પડતાં, સેંકડો લોકો નીચેની મચ્છુ નદીમાં તણાઈ જતાં ઓછામાં ઓછા ૧૪૦ લોકોનાં મોત થયાં હતાં.

સ્ત્રોત: ગુજરાત રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના - વોલ્યુમ ૧